

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Б.Н.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 12.23.669 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

**Кол жазма укугунда
УДК 347.61/.64**

Осмоналиева Назикгул Жетигеновна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫ БОЮНЧА
НИКЕ-ҮЙ-БҮЛӨ МАМИЛЕЛЕРИ**

12.00.01 – укук жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет жөнүндөгү окуулардын тарыхы

12.00.03 – жарандык укук; ишкердик укук;
үй-бүлөлүк укук; жеке эл аралык укук

Юридикалык илимдердин доктору илимий даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2024

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык институтунун жарандык жана эмгек укук кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчи: **Арабаев Чолпонкул Исаевич**
Кыргыз Республикасынын Улуттук
илимдер академиясынын академиги, юридика
илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттери: **Туратбекова Чынара Акылбековна**
юридика илимдеринин доктору, доцент
Кыргыз-Россия Славян университетинин
Жарандык укук жана процесс кафедрасынын
доценти

Ботоева Чынара Кычыйевна
юридика илимдеринин доктору,
Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу
Мамлекеттик башкаруу академиясынын
Юриспруденция жана философия
кафедрасынын профессору

Мурзаibraимов Нурбек Бектемирович
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Ош мамлекеттик университетинин Жарандык укук
жана процесс кафедрасынын профессору

Жетектөөчү уюм: Кыргыз Республикасынын Ички иштер
министрлигинин Э.А. Алиев атындагы
Академиясынын Мамлекеттик укуктук
дисциплиналар кафедрасы (720083, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Ч.Валиханов көч. 1а)

Диссертациялык иш 2024-жылдын 28-февралында саат 13.00дө Ж. Баласагына атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы юридика илимдеринин доктору окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 12.23.669 диссертациялык кеңештин отурумунда корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көч., 132, конференц-зал (ауд.209). Диссертацияны коргоонун онлайн чагылдырып берүү коду: <https://vc.vak.kg/b/122-3zo-lwo-cjw>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу көч., 394) жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети (720000, Бишкек ш., Киев көч., 44) китепканаларынан, ошондой эле https://vak.kg/d_12_23_669/97641/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын «24»январында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
юридика илимдеринин кандидаты**

В.Ж.Сагыналиева

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Үй-бүлө бардык цивилизацияларда социалдык жамаат катары глобалдык өнүгүүнүн маанилүү элементи болуп чыкты. Үй-бүлөнүн приоритетинин идеологиясы, адамдын жана коомдун жашоосу жана өнүгүшү үчүн анын туруктуу баалуулугу көптөгөн ченемдик укуктук актыларда бекитилген. Бул документтердин негизги жоболорунун бири-үй-бүлө институтун коом тарабынан бекемдөө жана коргоо, бардык мамлекеттер тарабынан улуттук үй-бүлө саясатын иштеп чыгуу.

Үй-бүлөнү мамлекеттик коргоо Кыргыз Республикасы да катышуучу болгон адам укуктарынын Жалпы декларациясынын ченемдеринде каралган маанилүү милдет болуп саналат. “Үй-бүлө коомдун табигый жана негизги бирдиги болуп саналат жана коом жана мамлекет тарабынан коргоого укуктуу” (16-берененин 3-пунктунда) деп айтылат [<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17534>] Кыргыз Республикасынын Конституциясында үй-бүлө коомдун негизи болуп саналат деп жарыяланган. Үй-бүлө, аталык, энелик жана балалык коом жана мамлекет тарабынан корголот (20-берене) [Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 11-апрелинде референдумда (жалпы элдик добуш берүү) кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майындагы № 59 Мыйзамы менен күчүнө кирген [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru>].

Үй-бүлө институт катары адеп-ахлактын негизги ченемдерин жана адамдардын ортосундагы жөнөкөй өз ара аракеттенүү көндүмдөрүн өздөштүрүүнү жана кийинки муундарга өткөрүп берүүнү камсыз кылат. Муну менен ал тышкы таасирди – цивилизациялуу кооперативдик жүрүм-турумду кубаттаган жана базар экономикасын жана экономикалык өсүштү колдогон адеп-ахлактын жана акыл-эстин негиздерине ылайык мыйзамдарды кабыл алуунун чыгымдарын азайтууну жаратат.

Кыргызстанда үй-бүлөнү колдоо үчүн бардык шарттар түзүлүүдө, бул көз карандысыздык жылдарында кабыл алынган нормативдик-укуктук актылар менен тастыкталат. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары адам укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышын жөнгө салат, нике жана үй-бүлө институттарынын калыптанып калган моралдык-адеп-ахлактык жана салттуу баалуулуктарын сактоого умтулат.

“2021-2026-жылдарга инсандын руханий – адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын бекитүү жөнүндө” 2022-жылдын 1-январындагы концепциясында “Үй-бүлө-инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүнүн негизи. Жаш муундун алдындагы үй – бүлөнүн жана ата-эненин башкы милдети-терең жана ар тараптуу руханий-адеп-ахлактык негиздерди түптөө жана чыныгы патриотту тарбиялоо. Жарандык жана патриоттук сезимдерди калыптандыруу үчүн коом, салттуу үй-бүлө, ата-энелердин ар бири балдарды өзүнүн үлгүлүү жүрүм-туруму, камкордук жана көңүл буруу менен

тарбиялоосу маанилүү”. Ошентип, ата-энелик укуктарды жана милдеттерди гана эмес, балдарды ишке ашырууну жөнгө салуу ыкмасын өзгөртүү керек.

Мамлекет жана коом үй-бүлө институтун чыңдоого, салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоого, өсүп келе жаткан муундарда үй-бүлөнүн ролун жана анын адам үчүн маанисин түшүнүүнү калыптандырууга өзгөчө көңүл бурууда. Ошентип, Кыргыз Республикасында аз камсыз болгон жана аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдү колдоо максатында 2017-жылдын 28-июлундагы №163 “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик жөлөкпулдар жөнүндө” Мыйзамы кабыл алынган жана Эмгек, социалдык коргоо жана Кыргыз Республикасынын Миграциясынын 2023-жылга карата ай сайын берилүүчү “Үй бүлөгө көмөк” жөлөкпулун – 315 306 үй-бүлө алышты, 1 076 692 үй-бүлө ай сайын социалдык жөлөкпул ж.б.у.с. алат [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://mlsp.gov.kg/ru/otkrytye-dannye/>.

2018-жылдын 31-октябрында Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы бекитилген. [Кыргыз Республикасынын Президентинин 2010-жылдын 27-июнундагы Жарлыгы [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: http://www.gov.kg/?page_id=125892]. Стратегияда ар бир кыргызстандык үчүн үй-бүлө институту руханияттын, билим берүүнүн, тарбиялоонун, адамдын жашоо-турмушун биргелешип уюштуруунун жана үй-бүлөлүк, руханий жана маданий баалуулуктары өнүккөн үй-бүлөлүк саясаттын концептуалдык негиздерин кайра карап чыгуунун зарылдыгы, ал эми баланын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо маселелери мамлекеттин артыкчылыктуу милдеттери болуп калууга тийиш экендиги аныкталат. Буга байланыштуу, бул багытта Акыйкатчы институтунун балдардын, аялдардын жана үй-бүлөнүн укуктарын коргоо иштери боюнча ишин күчөтүү жана алардын укуктары менен эркиндиктерин кысымга алууга жол бербөө сунушталат [2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы жөнүндө [Электрондук ресурс]: Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430002?cl=ru-ru>].

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча программасы [Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 14-августундагы № 479 токтому менен бекитилген. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/100204>] ошондой эле үй-бүлө институтун бекемдөөгө жана өнүктүрүүгө, коомдун турмушундагы үй-бүлөнүн социалдык ролун жогорулатууга жана балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылууга багытталган.

Мамлекет тарабынан үй-бүлө институтун чыңдоо жана өнүктүрүү боюнча көрүлүп жаткан чараларга карабастан, коомчулуктун жана тиешелүү мамлекеттик органдардын тынчсыздануусун жараткан, өзүнүн чечилишин талап кылган кээ бир көйгөйлөр бар (энелик, гендердик же үй-бүлөлүк (үй-бүлөлүк) зомбулук, ала качуу). Кыргыз Республикасынын Улуттук

статистика комитетинин (мындан ары – УСК) маалыматтары боюнча үй-бүлөлүк жашоо образынын бузулушу, нике-үй-бүлөлүк мамилелердин альтернативдүү формаларынын жайылышы, үй-бүлөнүн кадыр-баркынын төмөндөшү, ажырашуулардын саны өсүүдө. Муну расмий статистика тастыктап турат, мисалы, 2022-жылы 48,232 миң нике катталса, ажырашуулардын саны 12,187 миң болсо, демек, ар бир алтынчы нике бузулат. [Кыргызстан 2023-ж. Статистикалык жыйнак [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <https://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/> – кириш сөз экрандан].

Мындан тышкары, үй-бүлөлүк чыр-чатактар көбөйдү, анткени Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча 2022-жылы үй-бүлөлүк зомбулуктун 5 911 фактысы катталган, 5 159 убактылуу ордер берилген [<https://mvd.gov.kg/rus/gender> - саясаты].

Андан тышкары, азыркы учурда жарандар никени мамлекеттик каттоого өзгөчө маани бербей, диний ырым-жырымдарды жасоонун негизинде никеге турууга артыкчылык берүү тенденциясы байкалууда, ал катталбаган никеден төрөлгөн балдардын укуктарына таасирин тийгизүүдө. Ошентип, 2021 - жылы катталбаган никеден төрөлгөн балдардын ичинен 15 миң бала (14,6 %) ата-энесинин биргелешкен арызы боюнча жана 13 миңге жакын бала (13,1%) бир гана энесинин арызы боюнча катталган [Аялдар жана эркектер Кыргыз Республикасы: 2017–2021-жылдар. Статистикалык жыйнак [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими:] <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/9471f65a-7cbd-4320-8651-ca2edf36de24.pdf>

Көбүнчө адамдык оор трагедияларга алып келген жашы жете электердин Турмуштук олуттуу трагедияларга (эрте бойдон алдыруу, кийинки тукумсуздук, жалгыз бой эненин оор тагдыры) алып келген жашы жете электердин кош бойлуулугу жөнүндө маселе өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Статистикага ылайык, 2021-жылы 1000 төрөткө 0,3% 13 жаштан 17 жашка чейинки өспүрүм куракта төрөт болгон Статистикалык жыйнак [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими:] <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/9471f65a-7cbd-4320-8651-ca2edf36de24.pdf>

Азыркы учурда рыноктук чарба жүргүзүү системасынын татаалдашкан шарттарында глобалдашуу, трансформация, модернизациялоо жана интеграция процесстери үй-бүлөгө жана ага болгон мамилеге олуттуу таасирин тийгизди жана Кыргызстанда үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди укуктук жөнгө салуунун оптималдуу системасын иштеп чыгууга сапаттуу жаңы талаптар коюлуп жатат. Мисалы, COVID-19 көптөгөн адамдардын үй-бүлөлүк жашоосуна өз оңдоолорун киргизди, үй-бүлөлүк зомбулуктун саны көбөйдү, жумушсуздуктун өсүшү (2022-жылы ишке орноштуруу боюнча мамлекеттик кызмат органдарында расмий катталгандардын саны 74,7% түздү (эркектер-41,6%, аялдар-33,1%)) [Кыргызстан 2023-сандар менен. Статистикалык жыйнак [Электрондук ресурс].- Кирүү режими:

<https://www.stat.kg/media/publicationarchive/9471f65a-7cbd-4320-8651-ca2edf36de24.pdf> – *Кириш сөз экрандан*]. Миграция процесси үй-бүлөлүк мамилелерге да терс таасирин тийгизүүдө, расмий маалыматтар боюнча 2021-жылы өлкөдөн 8998 жаран чыгып кеткен. *[Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери: 2017–2021-ж. Статистикалык жыйнак [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими:]* <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/9471f65a-7cbd-4320-8651-ca2edf36de24.pdf>]. Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин 2023-жылдагы маалыматы боюнча өлкө аймагында-88 064 мигранттардын балдары жашайт, алар туугандары же ата-энелеринин бири менен турушат *[Электрондук ресурс]*. - <https://mlsp.gov.kg/ru/informacziya-o-situaczii-duit-v-period-karantina-na-20-04-2020-g/>.

Нике-үй-бүлөлүк мамилелерге байланыштуу талаш-тартыштардын саны жыл сайын өсүүдө, мисалы, 2021-жылы Кыргыз Республикасынын сотторунда 25 965 иш каралган, бул 2020-жылдын ушул мезгилине карата 30, 87%га өскөн – 19 841. Анын ичинен, ажырашуу - 12 998 иш, ал эми алимент өндүрүү 9 732ни түздү *[Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Жарчысы 2023-№ 2 (72) [Электрондук ресурс]*. <http://admin-sot.sot.kg/public/sites/4/2023/10/ispravl.-72-byulleten.pdf>.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Үйбүлө укугун укуктук жөнгө салуунун ата мекендик системасынын ушундай маанилүү натыйжаларына карабастан, бүгүнкү күндө республикада үйбүлө укуктук мамилелери заманбап укук тартибинин механизмдери койгон талаптарга толук түрдө жооп бербейт деп айтууга туура келет, алар жаңы институттардан тышкары, нике жана үйбүлө институттарын сактоо жана бекемдөө үчүн укуктук ченемдерге айланып кеткен, иштелип чыккан салттуу эрежелерди жоготпоонун маанилүүлүгүн белгилешет.

Нике-үй-бүлө мамилелерин укуктук жөнгө салуунун генезисин түшүнүү жана аны ретроспективдүү талдоо бул мамилелерди жөнгө салуучу “сапаттуу мыйзамдарды” түзүүгө жана кабыл алынган ченемдик укуктук актыларды укуктук кепилдиктер системасы менен ишке ашырууну камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Алардын арасында мамлекет тарабынан кепилдиктер жана тарыхый тажрыйбаны эске алуу менен азыркы шарттарда үй-бүлө жана нике чөйрөсүндөгү мамилелерди укуктук жөнгө салуу маселелерин чечүүнүн иштөө механизмин иштеп чыгуу орун алат.

Аталган жагдайлар, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы заманбап социалдык, экономикалык жана табигый факторлордун көз карашынан алганда үй-бүлөлүк-укуктук мамилелерди изилдөө жана талдоо ушул изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун шарттайт.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, негизги илимий-изилдөө иштери жана ири илимий долбоорлор менен байланышы.

Диссертациялык изилдөө төмөнкүдөй программалык документтер менен тыгыз байланышта: Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын

31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы. (*Кыргыз Республикасы 2018-2040-жылдарга [Электрондук ресурс]: Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430002?cl=ru-ru>*], анда Кыргыз Республикасын узак мөөнөткө өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттары белгиленген жана коомубуздун бардык чөйрөлөрүндө өнүгүү максаттарына жетүүнүн негизги принциптери жана жолдору аныкталган.

Балдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу жаатындагы мамлекеттик саясатты натыйжалуу ишке ашыруунун маанилүү программасы болуп Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча программасы саналат (*Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 14-августундагы № 479. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/100204>*], анда үй-бүлө институту, үй-бүлөнүн бакубаттуулугунун деңгээлин жогорулатуу, ошондой эле балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу каралган.

Диссертациянын максаты - Кыргыз Республикасында нике-үйбүлө мамилелерин натыйжалуу укуктук жөнгө салуунун заманбап укуктук проблемаларын концептуалдуу, ретроспективдүү жана деталдуу талдоо жана ушул негизде Кыргыз Республикасында үйбүлө мамилелерин ийгиликтүү иштетүү, үйбүлөнү, балдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишенимдүү коргоо жана жалпысынан нике-үйбүлө мамилелеринин деңгээлин жогорулатуу максатында улуттук мыйзамдарды оптималдаштырууга жана укук колдонуу ишин жакшыртууга багытталган теориялык – практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Диссертациялык иштин көрсөтүлгөн максаты төмөнкү негизги маселелердин чечилишин алдын ала аныктады:

1) кыргыздардын ата-мекендик юридикалык илимдеги нике-үйбүлө мамилелеринин генезисин изилдөө, кыргыздардын совет дооруна чейинки нике-үйбүлө мамилелеринин өнүгүү тарыхындагы, анын ичинде изилденүүчү институттун заманбап багыттарындагы каада-салттардын жана шарият ченемдеринин таасирин талдоо;

2) совет мамлекети түзүлгөн мезгилдеги нике-үй-бүлөлүк мамилелерди талдоо;

3) Кыргыз Республикасындагы нике-үйбүлө мамилелерин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын азыркы абалын талдоо;

4) диссертациялык изилдөө темасынын изилдөө методологиясын жана ыкмаларын аныктоо;

5) нике жана үй-бүлө мамилелеринин теориясынын негизги категориялары катары "нике" жана "үй-бүлө" деген түшүнүктөрдү карап чыгуу;

6) никеге туруунун жана бузуунун тартибин жана шарттарын карап чыгууга;

7) жубайлардын укуктарын жана милдеттерин карап чыгуу;

8) ата-энелердин жана балдардын укуктарын жана;

9) Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдарынын укук колдонуу маселелерин иликтөөгө;

10) катталбаган нике-үйбүлө мамилелерин укуктук жөнгө салуу маселелерин иликтөө.

11) нике-үйбүлө мамилелерин жөнгө салуу жаатында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын андан ары өркүндөтүү, ошондой эле практикалык чөйрөгө укуктук конструкцияларды киргизүү боюнча негиздүү сунуштарды жана рекомендацияларды иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы.

Иштин илимий жаңылык биринчи жолу ата мекендик укук таануу азыркы укуктук системанын шарттарында бул мамилелерге карата заманбап мамиленин негизинде нике-үй-бүлөлүк мамилелердин теориялык жана укуктук негиздерин түшүнүк, комплекстүү жана толук талдоо жүргүзүлгөн деп жатат.

Иште глобалдык, ошондой эле улуттук деңгээлде нике-үйбүлө мамилелерин өнүктүрүүнүн негизги тенденциялары аныкталган, Кыргыз Республикасында нике-үйбүлө мамилелерин реформалоонун негизги артыкчылыктары белгиленген жана аталган институттун укуктук өнүгүүсүнүн трансформациясын стратегиялык жана келечекке багытталган кабыл алууга концептуалдуу мамилени иштеп чыгуу зарылдыгы негизделген.

Бул изилдөөнүн илимий жаңылыгы заманбап проблемалардын кеңири чөйрөсү, анын ичинде автор тарабынан нике-үй-бүлөлүк мамилелер жөнүндө мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча теориялык жактан негизделген жана иш жүзүндө ишке ашырылып жаткан сунуштар менен мүнөздөлөт.

Бул иш Кыргыз Республикасындагы биринчи монографиялык изилдөө болуп саналат, анда нике-үй-бүлө мамилелеринин мыйзамдарын өнүктүрүүнүн проблемалары жана тенденциялары ачылат, анын натыйжалары боюнча нике-үй-бүлө мамилелери чөйрөсүндөгү мыйзамдардын сапатынын деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берген үй-бүлөлүк укук институттарын реформалоонун кыйла келечектүү багыттарына автордук көз караш берилген.

Жасалган изилдөө илимий жаңылыктын белгилерине ээ, анткени анда биринчи жолу Кыргыз Республикасында нике-үй-бүлө мамилелеринин калыптанышынын тарыхый этаптарын жана андан ары өнүгүү тенденцияларын, анын ичинде бүгүнкү күндө өлкөдө жүргүзүлүп жаткан укуктук реформанын контекстинде түшүнүүгө аракет жасалууда *[Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 29-майындагы Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча ведомстволор аралык жумушчу топ түзүү жөнүндө токтому]*.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын илимий жана практикалык мааниси анын тыянактары көтөрүлгөн маселелерди андан ары теориялык жактан түшүнүү үчүн баштапкы чекит катары колдонулушу мүмкүн экендиги менен мүнөздөлөт. Изилдөөнүн жыйынтыктары нике-үй-бүлөлүк мамилелерге карата колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча конкреттүү чараларды аныктоодо да баалуу жана Кыргызстандын социалдык-экономикалык турмушун модернизациялоо жана либералдаштыруу шарттарында бул институтту ийгиликтүү өнүктүрүүгө багытталган.

Алынган натыйжалар Кыргыз Республикасында жүргүзүлүп жаткан укуктук реформанын жүрүшүндө колдонулушу мүмкүн; соттордун укук колдонуу практикасын өркүндөтүүдө, нотариустардын ишинде, ошондой эле Кыргыз Республикасынын жарандык абалдын актыларын жазуу органдарынын, ошондой эле укук колдонуунун башка субъекттеринин ишинде эске алынат.

Автордун сунуштары мыйзамдарды өнүктүрүү багыттарын системалуу долбоорлоодо, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына, атап айтканда: жарандык, үй-бүлөлүк мыйзамдарга, атап айтканда Кыргыз Республикасынын үй-бүлө кодексине, Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексине, “Жарандык абалдын актылары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүдө колдонулушу мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдары нике-үй-бүлөлүк мамилелердин көйгөйлөрү боюнча жаңы монографиялык эмгектерди, окуу китептерин жана окуу куралдарын түзүүдө, республиканын юридикалык жогорку окуу жайларында тиешелүү сабактарды окутууда, атап айтканда “Үй-бүлөлүк укук”, “Үй-бүлөлүк укуктун актуалдуу көйгөйлөрү” курсун окууда жана жарандык жана үй-бүлөлүк укук жаатында адистерди даярдоодо, ошондой эле коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндөгү кызматкерлердин квалификациясын жогорулатууда колдонулушу мүмкүн.

Коргоого берилген диссертациянын негизги жоболору:

1. Кыргыздардын революцияга чейинки мезгилдеги нике-үй-бүлөлүк мамилелери адаттын жана шарияттын нормалары менен жөнгө салынганы аныкталган. Шариат ченемдеринин орнотулушу кыргыздардын ортосундагы нике-үйбүлө мамилелерин жөнгө салууда олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди.

“Адат” түшүнүгү эреже катары, ал эми “шариат” мыйзам ченеми катары колдонулуп, кээде бири – бири менен карама - каршылыктарга алып келген. Коомдун өнүгүшүнүн кийинки этаптарында кабыл алынган укуктук ченемдер кыргыздардын турмушунан адат жана шариат ченемдерин толук өлчөмдө сүрүп чыгара алган жок.

2. Автор тарабынан кыргыздардын нике-үйбүлө мамилелеринин негизги өнүгүү мезгилдеринин төмөнкү хронологиясы сунушталат:

Биринчи этап каада-салттар, келишимдер аркылуу күйөөсү менен аялынын, ата-энесинин жана балдарынын жана башка үй-бүлө мүчөлөрүнүн чыныгы жүрүм-турумун жөнгө салуу менен мүнөздөлөт. Мисалы, калым

(келиндин куну), ата-энесинин уруксатысыз никеге турбоо салты, келинге сеп берүү ж. б.

Экинчи этап нике жана үй-бүлөлүк мамилелер шариат ченемдери менен жөнгө салынгандыктан, үй-бүлө мүчөлөрү өздөрүн шариатта белгиленгендей алып жүрүүсү талап кылынгандыгынан турган тийиштүү жүрүм-турум талабы катары чыккан эрежени (көрсөтмөнү) аныктады. Мисалы, молдонун катышуусу менен “нике” кылуу милдеттүү болгон, ажырашуу “талак” деген сөздү үч жолу айтуу менен гана мүмкүн болгон, Кыргыз аял башка диндеги адам менен баш кошуусу мүмкүн эмес ж. б.

Үчүнчү этап, нике жана үй-бүлө мамилелери жарандык-укуктук мыйзамдар менен жөнгө салынган, мамлекет үй-бүлө мүчөлөрүнө өз алдынча мүлктүк укуктарды берип, ошол эле учурда бул мамилелерди ага көз каранды кылган. Кабыл алынган мыйзамдар, биринчи кезекте, мамлекеттин экономикалык, саясий жана идеологиялык кызыкчылыктарын чагылдырган. Мисалы, мамлекеттик каттоо органдарында нике таанылган, бойдон алдырууга тыюу салынган, ажырашуу процесси татаал болгон, аны коом адеп-ахлаксыз жана адеп-ахлаксыз деп айыптаган.

Төртүнчү этап, азыркы нике жана үй-бүлө мыйзамдары жарандардын кызыкчылыктарын ишке ашырууга багытталган, мында алар өздөрүнө таандык болгон үй-бүлөлүк укуктарды өз каалоосу боюнча тескейт жана үй-бүлөнүн ишине эч кимдин өзүм билемдик менен кийлигишүүсүнө жол берилбейт.

3. Үй-бүлө түшүнүгүнө автордук аныктама сунушталууда, мында үй-бүлө - никеге туруу, асырап алуу, багып алуу, үй-бүлө түзүү максатында эркек менен аялдын бирге жашашынын негизинде келип чыккан жана үй-бүлөлүк-укуктук мүнөздөгү башка юридикалык фактыларга багытталган, өз ара сүйүү, урматтоо жана камкордук принциптеринде үй-бүлөлүк мамилелерди чыңдоо жана өнүктүрүү максатында түзүлгөн, тууганчылыктын негизинде келип чыгуучу жеке мүлктүк эмес, мүлктүк жана уюштуруучулук мамилелер чөйрөсүндөгү өз ара укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү (бирлиги). Үй-бүлөнүн жаңы аныктамасында биз үй-бүлөгө “*үй-бүлө түзүү максатында эркек менен аялдын чогуу жашоосу*” дегенди киргизүүнү сунуштаганбыз. Расмий никеге турбаган адамдардын никелик-үй-бүлөлүк мамилелеринде никенин катталгандыгынын бардык белгилери: чогуу жашоо, бири-бирин материалдык жактан колдоо, камкордук көрүү, биргелешип чарба жүргүзүү жана балдарды тарбиялоо бар экендиги аныкталган. Мындан тышкары, жаңы аныктамада биз «уюштуруучулук» мамилелердин кошумча түрүн сунуш кылдык. Бул сөздү колдонуу белгилүү бир уюштурууну, тартипке келтирүүнү, белгиленген эрежелерди - никеге катталууну же ажырашууну, балдардын тегин аныктоону, ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды жайгаштырууну ж.б. «Юридикалык фактылар» үй-бүлөлүк укук мамилелеринин пайда болушуна, өзгөрүшүнө же токтотулушуна негиз болуп саналат. «Өз ара сүйүү, сыйлоо жана кам көрүү принциби», сүйүү жана урматтоо мамилелердин пайда болушуна негиз болуп, эч кимди мажбурлабастан үй-бүлөлүк мамилелерди сактап калууга

мүмкүндүк берет. Сыйлоо жана камкордук принциби укуктук категория болуп саналат, алар үй-бүлөлүк укук мамилелерине карата Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен жөнгө салынат.

4. Болочок жубайлардын ортосундагы никеге туруунун милдеттүү шарттарынын бири катары "никеге туруучу адамдарды медициналык кароодон өткөрүүнү" киргизүү зарылдыгы тукум куучулук, тубаса оорулар менен ооруган балдардын төрөлүшүн алдын алуу менен толук кандуу дени сак үй-бүлөнү калыптандыруусу менен аныкталат. Шарт катары милдеттүү медициналык текшерүү никеге туруу адамдын жана жарандын укуктарын бузат, ал эми экинчи жагынан өтө зарылчылык болуп саналат. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин нормасын толуктоо сунушталууда. 16-статьясы төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: *1-пункт «Никеге тургандар медициналык кароодон өтүүгө милдеттүү, ал эми зарыл болгон учурда медициналык-генетикалык маселелер жана үй-бүлөнү пландаштыруу маселелери боюнча консультацияларды алар жайгашкан саламаттыкты сактоо мекемелери жашаган жеринде бекер ишке ашырат. пункт 2. Никеге турган адамды текшерүүнүн жыйынтыгы медициналык сырды түзөт жана никеге турган адамдарга гана билдирилет. пункт 3. Никеге тургандар жарандык абалдын актыларын жазуу органына арыз бергенде ден соолугунун абалы жөнүндө тиешелүү документтерди да берүүгө милдеттүү. Никеге турган адамда катуу же коркунучтуу оорунун болушу никеге тоскоол болбойт. 4-пункт. Никеге турган адамдардын биринин башка адамдан жыныстык жол менен жугуучу оорунун же ВИЧ-инфекциясынын бар экендигин жашырышы никени жараксыз деп табуу үчүн негиз болуп саналат.*

5. Эгерде квалификациялуу юристтин, нотариустун катышуусу менен түзүлгөн эмгекке жарамсыз, муктаж жубайын, балдарын багуу, мүлктү бөлүштүрүү жөнүндө макулдашуу болсо, анда никени бузуу учурларын кеңейтүү максатында жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Никени бузуунун жөнөкөйлөштүрүлгөн тартибинин аркасында жубайлар аз гана документтерди чогултушат, соттук териштирүүгө кеткен чыгымдар кыскартылат, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү, далилдерди, маалымкаттарды, өтүнүчтөрдү берүү, кийинкиге жылдырылган же кийинкиге калтырылган сот отурумдары болбойт.

6. Автор никеге тургандардын ортосунда нике келишимин милдеттүү түрдө түзүүнү, бул үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн укуктарын коргоонун каражаты болуп саналат. Биргелешкен алынган мүлктү бөлүштүрүүдө жубайлар макулдашууга жетишишпейт, ал эми соттук талаштар чоң чыгымдар менен коштолот (юристтин кызматы, мамлекеттик алым жана доо арызынан алынган пайыздар). Муну менен бирге, нике келишими жубайлар менен мурунку жубайлардын ортосундагы мүлктүк мамилелерди келишимдик жөнгө салуунун эң жакшы формасы болуп саналат.

7. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 72-беренесине чоң ата, чоң эненин бала менен тоскоолдуксуз баарлашуу укугун белгилөөчү өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылчылыгы негиздүү. Ал эми балдарды коргоо

боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга кайрылуудан баш тарткан учурда, ал эми анын чечимине баш ийбеген учурда сот органдарына кайрылууну караган ушул берененин 2 жана 3-пункттары алып салынсын. Автор баланын улуу муундун өкүлдөрү менен баарлашуусу анын эмоционалдык өнүгүүсүнө, баланын инсандыгын калыптандырууга жана үй-бүлөнүн салттуу баалуулугун сактоого жакшы таасирин тийгизерин далилдейт. Каралып жаткан мамилелерге карата Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдарынын нормалары 72-беренедө бул укук бузулган учурда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органга же сотко кайрылуу мүмкүнчүлүгү белгиленген. Практика көрсөткөндөй, ажырашкандан кийин баланын ата-энеси, атап айтканда, келиндери неберелерин улуу туугандарына көрсөтүшпөйт жана алар жаш курагына байланыштуу тиешелүү органдарга сейрек кайрылышат.

8. Автор баланын улуттук мыйзамдарда белгиленген айрым маселелер боюнча өз оюн билдирүү мүмкүнчүлүгүн 10 жашынан эмес, бала белгилүү бир маселелер боюнча өз оюн айта алган учурдан тартып өзгөртүүнү сунуш кылат. 1989-жылдын 20-ноябрындагы БУУнун Балдардын укуктары жөнүндө Конвенциясында (12-ст.) мындай укук өз көз карашын түзө алган балага берилет деп бекитилген. Демек, азыркы жашоонун шартында, бала жети жашында да, үй-бүлөдөгү анын кызыкчылыктарына тиешелүү ар кандай маселени чечүүдө, атап айтканда, жашаган жерин жана ата-энеси менен баарлашуу тартибин аныктоодо өз пикирин билдирүү үчүн жетиштүү акселерация, психикалык жана физикалык өнүгүү даражасына жетет. Ошол эле мезгилден тартып ал өзүнүн таламдарына түздөн-түз тиешелүү жана тиешелүү болгон ар кандай соттук же административдик териштирүүнүн жүрүшүндө угулууга тийиш.

9. Автор тарабынан Кыргыз Республикасынын Конституциясына, үйбүлө мамилелери жаатында эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана ченемдерине ылайык келген, салттуу үйбүлө баалуулуктарын сактоонун маанилүүлүгүн эске алган жаңы "Кыргыз Республикасынын Үйбүлө кодексинин" долбоору сунушталат. Кыргыз Республикасынын жаңы үй-бүлө кодексинин долбоорун иштеп чыгууда төмөнкү багыттар эске алынды: үй-бүлө институтун чыңдоо жана өнүктүрүү; салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо жана калыбына келтирүү; үй - бүлөнү, анын ичинде үй-бүлөлүк жашоого мыйзамсыз кийлигишүүдөн коргоо жана анын негизги функцияларын ишке ашырууга көмөк көрсөтүү; жетим балдарды жана ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды коргоо; үй-бүлөлүк мамилелердин руханий-адеп-ахлактык салттарын жандандыруу жана сактоо, никеге турууга багыт алууну калыптандыруу, үй-бүлөнүн тарыхый салттарын жандандыруу. Жаңы үй-бүлө кодексинин долбоорунун сунушталган түзүмү төмөнкүдөй түрдө берилген:

1-глава. «Негизги жоболор»

2-глава. «Доолорду чектөө жана мөөнөттөрдү эсептөө»

II бөлүм. Нике

- 3-глава. «Жалпы жоболор»
- 4-бөлүм. «Никеге туруу»
- 5-глава. «Жубайлардын укуктары жана милдеттери»
- 6-глава. «Никенин токтошу»
- 7-глава. «Никенин жараксыздыгы»
- 8-глава. «Балдардын келип чыгышын аныктоо»

III бөлүм. Үй-бүлө

- 10-глава. «Үй-бүлөдөгү жеке мүлктүк эмес укук мамилелери»
- 11-глава. «Ата-эне менен балдардын ортосундагы мүлктүк укук мамилелери»
- 12-глава. «Келишим, төлөө же алимент өндүрүү тартиби»
- 13-глава. «Жетим балдарды, ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды аныктоо, эсепке алуу жана жайгаштыруу. Асырап алуу»
- 14-глава. «Камкорчулук жана көзөмөлчүлүк»

IV бөлүм. Балдарды коргоо

- 15-глава. «Балдардын укуктары. Жалпы жоболор»
- 16-глава. «Балдардын социалдык укуктары»
- 17-глава. «Баланын материалдык укуктары»

V бөлүм. Катталбаган нике мамилелери жөнүндө

VI бөлүм. Жарандык абалдын актылары.

- 18-глава. «Жалпы жоболор».
- 19-глава. «Туулгандыгын каттоо»
- 20-глава. «Корутундусун каттоо жана ажырашуу»
- 21-глава. «Энеликти жана аталыкты аныктоону каттоо»
- 22-глава. «Бала асырап алууну каттоо»
- 23-глава. «Өлүмдү каттоо»
- 24-глава. «Фамилиясын, атын, атасынын атын өзгөртүүнү каттоо»
- 25-глава. «Жарандык абалдын актыларын жазууларды өзгөртүү, толуктоо, оңдоо, калыбына келтирүү жана жокко чыгаруу»

VII бөлүм. Үй-бүлө мыйзамдарын чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар катышкан үй-бүлөлүк мамилелерге колдонуу

VIII бөлүм. Корутунду жоболор

10. Изилдөө көрсөткөндөй, никенин салттуу катталган формасы эркектер менен аялдардын нике-үйбүлө мамилелерин уюштуруунун жалгыз формасы болуп саналбайт, ал эми биздин коомдо катталбаган мамилелер туруктуу практикага айланууда, буга байланыштуу мындай мамилелерди Кыргыз Республикасынын жаңы Үй-бүлө кодексинин долбоорунда: эркектер менен аялдарды гана эмес, ошондой эле мындай никеден төрөлгөн балдарды да мамлекеттик коргоону камсыз кыла турган “катталбаган нике мамилелери жөнүндө” бөлүмдү киргизүү жолу менен мыйзамдуу түрдө жөнгө салуу сунуш кылынат. Мыйзам долбоорунда катталбаган нике мамилелеринин

маселелерин укуктук жөнгө салып, мыйзам тарабынан бекитип, атап айтканда жалпы жоболор (катталбаган нике түшүнүгү, анын жарактуулугунун шарттары, катталбаган никеге турууга тоскоолдуктар, катталбаган никени белгилөө, токтотуу, катталбаган никеде турган жубайлардын укуктары жана милдеттери, катталбаган никеде турган ата-энелердин жана балдардын укуктары жана милдеттери, жоопкерчилик маселелери ж. б.

11. Автордун аныктамасы жана расмий катталбаган мамилелерди орнотуу критерийлери сунушталат, алар аны башка коомдук мамилелерден бөлүүгө мүмкүндүк берет. Катталбаган нике мамилелери-бул үй-бүлө куруу, жалпы чарба жүргүзүү, материалдык жактан камсыз кылуу жана балдарды тарбиялоо максатында эркек менен аялдын катталбаган, ыктыярдуу, узак убакыт бирге жашоосу.

Расмий катталбаган мамилелерди чектөө критерийлери катары төмөнкүлөр берилет: нике мамилелеринин каттоосунун жоктугу; расмий эмес нике мамилелерине өз ыктыяры менен туруу; үй-бүлө куруу максатында эркек менен аялдын узак убакыт бирге жашоосу; жалпы чарба жүргүзүү; бири-бирин материалдык жактан камсыз кылуу; балдарды тарбиялоо жана багуу.

12. Автор расмий түрдө катталбаган мамилелерди соттун чечими боюнча чогуу жашаган учурдан тартып түзүүнү сунуштайт. Мындай мамилелерди сот таануу Кыргыз Республикасынын Граждандык процесстик кодексинин 27-главасынын «Юридикалык маанидеги фактыларды аныктоо» ченемдерин пайдалануу менен өзгөчө өндүрүштө жүргүзүлүүгө тийиш. Сот үчүн юридикалык мааниге ээ болгон фактыларды аныктоо үчүн зарыл болгон негизги шарт болуп фактыларды күбөлөндүргөн тиешелүү документтерди арыз ээсинин башка жол менен алуу мүмкүн эместиги же жоголгон документтерди калыбына келтирүү мүмкүн болбосо (Кыргыз Республикасынын ЖПК 265-беренеси).

13. Расмий никеге турбаган адамдардын мүлктүк укуктары, анын ичинде материалдык колдоо жана мурас алуу укугу мыйзам менен жөнгө салынышы мүмкүн экендиги изилденген жана сунушталган. Мүлк менчик ээлеринин ар биринин үлүшүн аныктоо менен жалпы биргелешкен менчикте болушу мүмкүн экендиги изилденген (Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 2-пункту, 266-беренеси), тиешелүүлүгүнө жараша расмий никеде турбаган адамдар келишим түзө алышат, ага ылайык алар чогуу жашаган мезгилде сатып алган мүлк үлүштүк менчикке өтөт. Мындан тышкары, алар макулдашуу менен алардын ар биринин салымына жараша алардын үлүштөрүн аныктоо, өзгөртүү тартибин белгилей алышат (КР Граждандык кодексинин 2-пункту, 267-бер.). КР Граждандык кодексинин 269-беренесине ылайык мүлккө ээлик кылуу, пайдалануу, тескөө жана чыгымдарды көтөрүү тартибин, ошондой эле анын бөлүмүн аныктай алат (КР Граждандык кодексинин 271-беренеси). Расмий никеде турбаган адамдар материалдык колдоо жөнүндө нотариалдык күбөлөндүрүлгөн келишимди түзө алышат, анткени тараптар мыйзамда каралган да, каралбаган да келишимди түзө

алышат (КР Гражданлык кодексинин 2-пункту, 382-бер.). Расмий никеде турбаган адамдар, эгерде алар кеминде бир жыл анын багуусунда болушса жана аны менен бирге жашаса, мыйзам боюнча мураскор боло алышат (КР Жарандык кодексинин 1-пункту, 1148-бер.).

14. Автор тарабынан Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин “Баланы асырап алуунун сыры” деген 60 - беренесин алып салуу сунушталат. Асырап алуу ачык мүнөздө болушу керек, башкача айтканда, алгач асырап алынган балдар биологиялык ата-энелери жөнүндө билиши керек. Бала асырап алуунун жашыруундуулугун сактоо зарылдыгы негиздүү эмес, анткени асырап алынган бала эртеби-кечпи өзүнүн ата-тегин билип калат жана бул психологиялык травма алып келет, ошондой эле иш жүзүндө медициналык текшерүүгө байланыштуу суроолор пайда болот, эреже катары, биологиялык ата-энелер кандай генетикалык ооруларга чалдыгышат.

15. “Багуучу үй-бүлө” түшүнүгүнүн автордук аныктамасы сунушталат. Багып алуучу үй-бүлө деп “Балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмү менен багып алуучу ата-эненин ортосунда баланы үй-бүлөгө тарбиялоого берүү жөнүндө келишимдин негизинде түзүлүүчү кесипкөй үй-бүлөнү түшүнүү сунушталат, алар баланы тарбиялоону жана үй-бүлөдө чогуу жашоону өз ыктыяры менен өзүнө алышат”.

Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин 80 – беренесин төмөнкүдөй редакцияда баяндоо жолу менен толуктоо сунушталат: *“Багып алуучу үй-бүлө-бул балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмү менен багып алуучу ата-эненин ортосунда баланы үй-бүлөгө тарбиялоого берүү жөнүндө келишимдин негизинде түзүлүүчү кесиптик үй-бүлө, алар өз үй-бүлөсүндө баланы тарбиялоону жана чогуу жашоону өз ыктыяры менен өзүнө алышат”.*

Издөнүүчүнүн жеке салымы төмөнкүдөй: нике жана үй-бүлө мыйзамдарын өркүндөтүүнүн негизги жана жакшыртуу жолдору баяндалган. Талдоо жана үй-бүлө-бүлө мыйзамдары чөйрөсүндө чет мамлекеттердин мыйзамдарына салыштырмалуу талдоо жүргүзүлгөн. Кыргыз Республикасынын жаңы үй-бүлө кодексинин долбоору иштелип чыкты. Автор “катталбаган нике мамилелери жөнүндө” маселелерди чечүүгө аракет кылган. Бардык тыянактар жана натыйжалары илимий-изилдөө жана илимий-изилдөө методдорун негизинде жеке автор тарабынан кабыл алынган.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Бул илимий изилдөөнүн негизги жоболору жана корутундулары изденүүчү тарабынан «Үй-бүлө укугу», «Жарандык укук», «Медициналык укук» дисциплиналары боюнча лекцияларды окуп, практикалык сабактарды өткөрүүдө пайдаланылган жана колдонулат, ошондой эле Эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндамаларда көрсөтүлгөн: «Современные проблемы судебно-экспертной деятельности» (Бишкек, Кыргызстан 2012), «Конституция КР: роль и значение в современном

обществе и ее основные ценности» (Бишкек, Кыргызстан 2013), «Современные проблемы гуманитарных и естественных наук» (Москва 2015), «Тенденции инновационных процессов в науке» (Москва 2015), «Современная наука: теоретический и практический взгляд» (Челябинск 2015), Правовая охрана семьи в условиях изменения социальной реальности (Москва 2021), Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин долбоорун иштеп чыгуу боюнча эксперттик-техникалык топтун курамында (Бишкек, Кыргызстан 2023), «Семейное насилие в Кыргызской Республике: тенденции, проблемы и пути решения» (Бишкек, Кыргызстан 2023).

Диссертациянын толук чагылдырылышы басылмаларда. Диссертациянын негизги жоболору жана корутундулары ата мекендик жана чет элдик басылмаларда, эл аралык жана республикалык конференциялардын жыйнактарында жарыяланган 30 илимий макалада кеңири берилген. Илимий эмгектер диссертациялык изилдөөнүн мазмунун толук чагылдырат.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү изилдөөнүн максаты жана милдеттери, ошондой эле материалдын ырааттуу баяндалышынын зарылдыгын белгилеп, кириш сөздөн, 4 бөлүмдөн жана 11 бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын жана колдонмолордун тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугун негиздеп, коюлган максаттарды жана милдеттерди аныктайт, изилдөөнүн илимий жаңылыгын жана практикалык маанисин көрсөтөт. Коргоо үчүн сунушталган негизги жоболор формулировкаланат жана негизделет, изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөөнүн натыйжаларын текшерүү жана диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу жөнүндө маалымат, диссертациялык иштин түзүмү берилет.

Биринчи глава «Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча нике жана үй-бүлө мамилелеринин калыптануу тарыхы», анда Кыргызстанда нике-үй-бүлө мамилелеринин пайда болушунун жана андан аркы өнүгүшүнүн тарыхый шарттары боюнча адабияттарды карап чыгуу жана талдоо каралган.

Тарыхый талдоо изилдөөчүгө нике жана үй-бүлө мамилелери институтунун калыптанышынын негизги этаптарын: кыргыздын адат укуктук мезгилин, советтик укуктун доорун жана жаңы доорду бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Дал ушул периоддуулук биринчи бөлүмдү үч бөлүккө бөлүүгө негиз болгон.

Биринчи главанын биринчи бөлүмүндө – “Кыргыздардын совет дооруна чейинки нике жана үй-бүлөлүк мамилелеринин өнүгүү тарыхында шарияттын үрп-адаттары жана ченемдери” аттуу бөлүмүндө

кыргыздардын үй-бүлөлүк мамилелерин жөнгө салуучу негизги булактар катары адат жана шарият адабиятына жана ченемдерине сереп берилген.

Кыргыздардын үй-бүлө жана үй-бүлөлүк турмушунун көйгөйлөрүн биринчилерден болуп изилдешкен: В.Батракова, Н.Дыренкова, П.Кушнера, Г.Загряжский, Н.Гродеков, Ф.Л.Фильструп, Н.Малышев, Ч.Ч.Валиханов жана П.Погорельскийдин эмгектери зор мааниге ээ болгон.

Жогорудагы эмгектерден тышкары совет доорундагы жалпы кабыл алынган укуктук ченемдер боюнча кыргыз элинин нике жана үй-бүлө мамилелеринин маселелерин төмөнкү адамдар изилдеген: С.М.Абрамзон, К.А.Алчиев, В.В. Бартольд, Б.Д.Жамгерчинов, А.Джумагулов, С.И.Ильясов, Н.А. Кисляков, П.П.Литвинов, К.Нурбеков, Р.Т.Тургунбеков ж.б.

Кыргыздардын нике-үй-бүлө мамилелерин изилдөөгө зор салым кошкондордун арасында: Ч.И.Арабаев, К.Б.Абдылдаев, К.И.Асанова, Э.Ж.Бейшембиев, Б.И.Бөрүбашов, З.И.Галиева, Э.Э. Голышева, Ф.А.Зайков, Р.Т.Ибраимов, Е.В.Кибанова, Г.А.Мукамбаева, С.М.Муратбекова, А.Н.Ниязова, О.В.Подкорытова, Н.Р.Розахунова, Т.И.Ганиева, К.С.Соронкулова, Б.Т.Токтобаев, М.Ш. Шамилов, К.А.Уметов, Ж.Ч.Тегизбекова, С.К.Насбекова, Э.И.Курумшиева, Ч.А.Туратбекова ж.б.

Иште ошондой эле чет элдик окумуштуулардын эмгектери пайдаланылган: Б.А.Джандарбек, Э.Б.Абдырасулов, А.Ж.Жакипова, Д.М.Караходжаева, М.В.Антокольская, С.В.Сивохина, Е.А.Чефранов, Р.Л.Мурзин, М.М.Выборнова.

Эмгекте эл аралык-укуктук документтер менен катар Кыргыз Республикасынын нике жана үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуучу мыйзам актылары талдоого алынган.

20-кылымдын башына чейин нике жана үй-бүлө мамилелери кыргыздын адат мыйзамы менен жөнгө салынып келген. К.Нурбековдун пикири боюнча, «Кыргыздардын никеси — коомдогу каада-салттык укуктун нормалары менен жөнгө салынган эң маанилүү окуялардын бири» [Нурбеков К. *Кыргыз ССРинин мамлекет жана укук тарыхы [Текст]* / К.Нурбеков. -Бишкек, 1999. -129 б.]. [Нурбеков К. *История государства и права Киргизской ССР [Текст]* / К. Нурбеков. -Бишкек, 1999. -129 с.].

Адат мыйзамында никеге туруу үчүн ата-эненин же башка адамдардын макулдугу, кыздын акысын төлөө, психикалык жана башка айыккыс оорулардын болбошу, тууганчылыктын жоктугу, диндин биримдиги никеге туруунун негизги шарттары деп белгиленген. Кошумча шарттарга төмөнкүлөр кирет: белгилүү бир куракка жетүү, эмгек стажы боюнча артыкчылыкты сактоо, социалдык жана мүлктүк абалдын теңсиздиги.

Маалыматка ылайык, И.А. Мухаметзарипова, «Шарият диний жана укуктук нормалардын тыгыз байланышы менен мүнөздөлөт, мусулмандардын жашоосунун бардык чөйрөлөрүн камтыйт жана диний, үй-бүлөлүк, мүлктүк жана башка ишенимдердин ар тараптуу жөнгө салуучусу» [Мухаметзарипов, И.А. *Особенности функционирования норм шарыята в мусульманском сообществе России в конце XVIII - начале XX вв. [Текст]: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 00.07.02* / И. А. Мухаметзарипов. – Казань, 2010. – 28 с.]. Ал

эми Т.И.Ганиеванын айтымында: «Шарыят нике жана үй-бүлөлүк мамилелерге өзгөчө таасир тийгизгени менен, ал каада-салт укугун толук алмаштыра алган эмес» [Ганиева, Т.И. Становление и развитие гражданского права Кыргызстана (1864-2000 годы) [Текст] / Т. И. Ганиева. – Бишкек: Нур-Ас, 2012. – 325 б.; Ганиева, Т. И. Становление и развитие гражданского права Кыргызстана (1864-2000 годы) [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Т. И. Ганиева. – Бишкек, 2015. – 307с.]

Кыргыздар үй-бүлөлүк мамилелерди абдан баалашкан, жубайлардын ажырашуусу акыркы чара катары эсептелген. Ошентип, Ф.А.Фелструп: «Байыркы мезгилдеги көчмөн элдердин адат укуктук нормалары боюнча нике дээрлик бузулган эмес, ажырашуулар болгон эмес жана буга ислам жана шарият нормаларынын таасиринен кийин гана жол берилген» деп жазган [Из обрядовой жизни киргизов начала XX в. / В.А. Фиельструп/ Отв. ред. Б.Х. Кармышева, Б.Б. Губаева; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М.: Наука, 2002. – С.18].

Кыргыздарда үй-бүлө куруу жана сактоо, ата-бабалардын салтын улантуу абсолюттук баалуулук катары эсептелген. Ошондуктан ажырашууга өзгөчө учурларда гана уруксат берилгендиктен ажырашуунун негизги себептери: ойноштук; аялдын күйөөсүн жана анын туугандарын сыйлабастыгы; тукумсуздук, аялынын же күйөөсүнүн алсыздыгы; жоголуп кетүү, психикалык травма; аялына карата орой мамиле; “Кезексиз съезддин Эрежесине” ылайык [Эреже Токмоцкого чрезвычайного съезда 1893 г.// Материалы по истории государства и права Казахстана. – Алматы, 1994. –С.30.]

Көп аял алуунун бардык мыйзамдуу негиздерине карабастан, бир жагынан чыгымдарга жана калың төлөөгө байланыштуу кыргыздарда никенин көп аялдуулук формасы кеңири жайыла элек. Окумуштуу Ж.Ч.Тегизбекова көп аял алууну ислам дини менен байланыштырбай, “бул жөн эле кыргыздын чоң үй-бүлөсүнүн белгиси” деп жүйө келтирген [Тегизбекова, Ж.Ч. Регулирование брачно-семейных отношений кыргызов по обычному праву. [Текст]: Монография. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2015. –С.164].

Кыргыздын адат укугуна ылайык никенин төмөнкүдөй түрлөрү белгилүү: «келишим боюнча нике» - кудалап салуу жолу менен никеге туруу; ала качуу жолу менен никеге туруу; өз ара макулдугу менен нике, левират жана сорорат.

«Совет мамлекетинин түзүлүшүнүн мезгилиндеги нике жана үй-бүлө мамилелери» деген экинчи бөлүмдө совет мезгилиндеги нике жана үй-бүлө мамилелеринин укуктук өнүгүшүнүн тарыхы каралат.

Кыргыздар Россия империясынын курамына киргенден бери нике жана үй-бүлөлүк мамилелер нике институту катары таанылган. Ушул этаптан баштап мамлекет жеке үй-бүлөнүн жашоосуна бийликке ээ болуп, таасир этпестен, айрым жарандарга жана үй-бүлө мүчөлөрүнө социалдык кепилдиктерди бере баштаган.

1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин нике жана үй-бүлө мамилелеринде болуп көрбөгөндөй өзгөртүүлөр болду. Мындай өзгөртүүлөр ошол кездеги жаңы мыйзамдардын кабыл алынышы менен коштолгон. Биринчи жолу 1917-жылдын 18-декабрында «О ведении книги гражданского состояния, брака и детей» [СУ РСФСР. 1917.-№11.ст.160.] «Жарандык абалдын, никенин жана балдардын реестрин жүргүзүү жөнүндө» Декрет кабыл алынган [СУ РСФСР. 1917.-№ 11. 160-ст.]. Жарлыктын кабыл алынышы менен диний нике мыйзамсыз деген шылтоо менен жокко чыгарылып, жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында катталган нике гана мыйзамдуу деп табылды.

1918-жылдагы Россия Советтик Социалисттик Республикасынын жарандык абал жөнүндөгү закондору нике, үй-бүлө жана камкордук жөнүндөгү кодексте каралган жубайлардын менчиги жалпы менчик деп эсептелген эмес. Ар бир жубайдын менчик принциби колдонулган. К.И.Асанова бул принциптен сот практикасы, андан кийин мыйзам чыгаруу органы тарабынан баш тартканын жазган. Анын ою боюнча, мындай принцип анахронизм деп аталат [Асанова К.И. Правовое регулирование брачно-семейных отношений (материалы Кыргызской Республики) [Текст]: дис ...канд. юрид.наук. –Б., 1999. – С.37.].

Бирок РСФСР Жогорку Советинин Президиумунун 1945-жылдын 15-сентябрындагы Указы менен жубайлардын мүлкүнүн өлчөмүн сот аныктоого мүмкүндүк берген өзгөртүүлөр киргизилген. Нике жана үй-бүлө мыйзамдарын өнүктүрүүдө 1969-жылдын 26-декабрында кабыл алынган Кыргыз ССРинин «Нике жана үй-бүлө жөнүндө» кодекси чоң роль ойноду. Бул кодификацияланган мыйзам жубайлардын жалпы үлүштөрү жана жеке менчик менен бирге биргелешкен менчиктин режимин белгилеген. Жубайлардын жалпы мүлкүнө ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөө жубайлардын өз ара макулдугу боюнча ишке ашырыла баштады.

Бирок 1969-жылдагы Кодекс жубайлардын алименттик милдеттенмелеринин бардык шарттарын камтыбайт, ошондой эле алимент төлөөгө милдеттүү неберелердин абалын, атап айтканда, алардын эмгекке жөндөмдүүлүгүн жана жаш курагын тактабайт, буга байланыштуу алименттин өлчөмүн аныктоодо кыйынчылыктар пайда болгон, же болбосо кийинчерээк баланы тарбиялоону жана багуу менен алектенген адамдар таштап кеткен балдар мажбурлап алимент төлөөгө милдеттендирилген.

Жогоруда аталган мыйзамдарда айрым кемчиликтер болгон, мисалы, жубайлардын жана мурунку жубайлардын алименттик милдеттенмелери жөнгө салынбаган. 2003-жылдын 30-августунда Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин Кыргыз Республикасынын жаңы Үй-бүлө кодекси кабыл алынган. Белгилеп кетүүчү нерсе, жогоруда көрсөтүлгөн укуктук ыкмалардын ар бири артыкчылыктары менен да, кемчиликтери менен да мүнөздөлөт, алар тиешелүү субъекттердин укук коргоо ишинин жүрүшүндө чагылдырылат. Экономикалык жана социалдык турмушту эске алуу менен нике жана үй-бүлө мамилелери да өзгөрдү.

«Кыргыз Республикасындагы нике-үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуучу мыйзамдардын учурдагы абалы» деген үчүнчү бөлүмдө Кыргыз Республикасындагы нике-үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуучу мыйзамдардын учурдагы абалына теориялык талдоо жасалган.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси 2003-жылдын 30-августунда кабыл алынып, мурдагы Кыргыз ССРинин Нике жана үй-бүлө жөнүндө кодекси (1969-жылдын 26-декабрындагы) жаңы кодексин кабыл алынышына байланыштуу 2003-жылы гана күчүн жоготкон. Учурдагы Үй-бүлө кодекси он эки жылдан бери иштелип жатат. 2003-жылдан бери ага жыйырма эки жолу өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси Кыргыз Республикасынын Конституциясына, жарандык мыйзамдарга жана эл аралык укук актыларына ылайык иштелип чыккан. 1969-жылдын 26-декабрында кабыл алынган Кыргыз ССРинин «Нике жана үй-бүлө жөнүндөгү» кодексине салыштырганда Кыргыз Республикасынын үй-бүлө кодексинин структурасы өзгөрдү. Мисалы, Кодексте биринчи жолу «нике» жана «үй-бүлө» деген түшүнүктөр берилген. Мындан тышкары, никеге турган адамдарды медициналык кароодон өткөрүүнү, нике келишимин түзүүнү жана ата-энелер менен макулдашуу боюнча алименттерди төлөөнү караган ченемдер, ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды, жасалма уруктандырууну жана суррогат энеликти колдонуу менен төрөлгөн балдарды жайгаштыруунун жаңы формалары аныкталды.

Кодексин айрым бөлүктөрүндө нике мамилелерин жөнгө салуучу ченемдер (2-бөлүкчө), жубайлардын укуктары жана милдеттери (3-бөлүкчө), ата-энелердин жана балдардын укуктары менен милдеттери (4-бөлүк), үй-бүлө мүчөлөрүнүн алименттик милдеттери (5-бөлүк), ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды тарбиялоо (6-бөлүк), чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар катышкан үй-бүлөлүк мамилелерге үй-бүлөлүк мыйзамдардын колдонулушу (7-бөлүк) нормалары белгиленген.

Экинчи глава - «Изилдөө методологиясы» изилдөө инструменттерин баяндоого арналган.

Диссертациянын изилдөө объектиси болуп Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган мамлекеттик нике жана үй-бүлөлүк мамилелердин комплекси саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп нике жана үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуучу ата-мекендик жана чет өлкөлүк мыйзамдардын нормалары, мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдардын укук колдонуу актылары, ошондой эле нике жана үй-бүлө мамилелерин изилдөө боюнча илимий доктрина саналат.

Изилдөө методологиясына таанып-билүүнүн универсалдуу ыкмасы катары материалисттик диалектика методу кирген. Бул методдун материалисттик аспектиси үй-бүлө укугунун нормалары жана институттары, нике жана үй-бүлө мамилелери, нике жана үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү коомдук процесстерди колдонуу жана ишке ашыруу актылары

сыяктуу изилденүүчү предметтерди жана кубулуштарды кароого мүмкүндүк берди.

Иште колдонулуучу илимий изилдөөнүн жалпы ыкмаларына төмөнкүлөр кирет: илимий талдоо ыкмасы (ал изилденип жаткан предметтин айрым сегменттерин жана элементтерин изилдөөгө, алардын мазмунун жазууга, реалдуу түшүнүүнү камсыз кылууга мүмкүндүк берет); синтез ыкмасы (оригиналдуу түшүнүктөрдү, аныктамаларды, системаларды түзүүгө мүмкүндүк берет); индукция ыкмасы (изилденүүчү предметтерге жана кубулуштарга карата бир катар жалпылоочу тыянактарды жана баа берүүлөрдү жасоого мүмкүндүк берүүчү); дедукция ыкмасы (анын жардамы менен жеке укуктук кубулуштардын мүнөзү, жалпы жоболордун, тезистердин жана идеялардын негизинде нике жана үй-бүлөлүк мамилелерди жакшыртуунун жолдору жөнүндө бир катар жеке корутундулар чыгарылат); гипотеза жана моделдөө методу, системалуу метод (изилдөө объектиси жана предмети боюнча ар кандай юридикалык илимдердин корутундуларын колдонот).

Иште ошондой эле илимий изилдөөнүн атайын ыкмалары колдонулат: салыштырма метод (Кыргыз Республикасынын, башка чет мамлекеттердин мыйзамдарындагы үй-бүлөлүк укуктун окшош институттары салыштырылат, ошондой эле кыргыз коомундагы жана башка мамлекеттердеги социалдык процесстер жана тенденциялар); ченемдик-догматикалык метод (айрым учурларда укуктук ченемдер аларды сөзмө-сөз чечмелөө жолу менен каралат, андан кийин аларды колдонуу практикасын салыштыруу жана үй-бүлөлүк укуктун ченемдерин ишке ашыруу актыларынын мыйзамдуулугу жана тиешелүү укук колдонуу практикасы жөнүндө корутунду чыгарылат); конкреттүү социологиялык метод (нике жана үй-бүлө институттары статистикалык маалыматтарды деталдуу талдоо, коомдук пикирди сурамжылоонун, соттук жана башка укук колдонуу практикасынын негизинде аныкталат).

Үчүнчү главада - «Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук мамилелери» Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча нике жана үй-бүлө мамилелерин укуктук жөнгө салуу маселелерин карайт.

«Нике», «үй-бүлө» түшүнүгү үй-бүлөлүк укук мамилелеринин теориясынын негизги категориялары катары» деген биринчи бөлүм нике жана үй-бүлөнүн теориялык маселелерине арналган, ошондой эле бул мамилелердин белгилерин жана формаларын карап чыгат, ал адамдын, индивиддин жана инсандын калыптанышына көмөктөшүүчү коомдун ажырагыс бөлүгү катары үй-бүлөнүн келип чыгышы жөнүндө маселе.

Нике үй-бүлөнүн түзүлүшүнө өбөлгө түзөт, ал «никеден, тууганчылыктан, асырап алуудан же балдарды асырап алуунун башка формаларынан келип чыккан мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес укуктар жана милдеттер менен байланышкан жана үй-бүлөлүк мамилелерди чыңдоого жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүгө багытталган адамдардын чөйрөсү» деп түшүнүлөт (Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 2-беренеси).

Нике «жубайлардын ортосунда мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес мамилелерди пайда кылуучу үй-бүлө түзүү максатында мыйзамда белгиленген тартипте тараптардын эркин жана өз ара макулдугу менен түзүлгөн эркек менен аялдын ортосундагы тең укуктуу жана ыктыярдуу союз» катары түшүнүлөт (Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 2-беренеси). Нике формалдуу (юридикалык) же расмий эмес (диний нике) түзүлөт.

Мыйзамдуу жана никесиз балдар ушул жерден чыгат. Расмий түрдө түзүлгөн нике мамилелери жөнүндө айта турган болсок, бул жерде менчик маселелери жөнгө салынат, атап айтканда: мүлктү бөлүштүрүү, жубайлардын, балдардын алименттик милдеттенмелери, белгиленген нике курагы, никени бузуу ыкмалары, мындан тышкары никесиз төрөлгөн балдардын аталыгын аныктоо маселелери, мурас маселелери, ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды жайгаштыруу каралат. Мыйзамдарда белгиленген нике мамилелеринен айырмаланып, катталбаган нике мамилелери мыйзам тарабынан жөнгө салынбайт жана мыйзам тарабынан корголбойт.

“Никени түзүүнүн жана бузуунун тартиби жана шарттары” деген экинчи бөлүмдө никени түзүүнүн тартиби жана шарттары, никени бузуунун негиздери каралат. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 11-беренесине ылайык нике никеге турган адамдар жарандык абалдын актыларын жазуу органына арыз берген күндөн тартып бир ай өткөндөн кийин алардын жеке катышуусунда никени мамлекеттик каттоо жолу менен түзүлөт. Өзгөчө жагдайлар (кош бойлуулук, баланын төрөлүшү, тараптардын биринин өмүрүнө түздөн-түз коркунуч) болсо, нике арыз берилген күнү түзүлүшү мүмкүн. Никени мамлекеттик каттоо жарандык абалдын актыларын мамлекеттик каттоо үчүн белгиленген тартипте жүргүзүлөт. Жарандык абалдын актыларын жазуу органынын никени каттоодон баш тартуусу никеге турууну каалаган адамдар (алардын бири) тарабынан администрациялык иш жөнүндө мыйзамдарда аныкталган тартипте даттанылышы мүмкүн.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 13-беренесинде никеге турган эркек менен аялдын өз ара ыктыярдуу макулдугу жана алардын нике курагына жетүүсү милдеттүү болгон никеге туруунун шарттары аныкталган.

Никени бузууга жарандык абалдын актыларын жазуу органында, соттук тартипте, ошондой эле сот тарабынан каза болгондугуна байланыштуу же жубайлардын бирин каза болду деп жарыялоосуна байланыштуу аракетке жарамсыз деп табылган жубайдын камкорчусунун арызы боюнча никенин бузулушу негиз болуп саналат. Никени токтотуунун бул тизмеси толук болуп саналат.

Жубайлардын биринин арызы боюнча никени бузуу жубайлардын жалпы жашы жете элек балдары бар-жоктугуна карабастан жарандык абалдын актыларын жазуу органында жүргүзүлөт, эгерде башка жубай: сот тарабынан дайынсыз жок деп табылса; сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган болсо; кылмыш жасагандыгы үчүн үч жылдан ашык мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга соттолгон болсо (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 20-беренеси).

Эгерде жубайлардын жалпы жашы жете элек балдары болсо, ошондой эле жубайлардын бири каршылыктарынын жоктугуна карабастан жарандык абалдын актыларын жазуу органына никени бузуудан качкан (арыз берүүдөн баш тарткан, никени бузуу боюнча мамлекеттик каттоочу мекемеге келүүнү каалабаса) учурларда ажырашуу сот тартибинде жүргүзүлөт (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 22-беренеси).

“Жубайлардын укуктары жана милдеттери” деп аталган үчүнчү бөлүмд жубайлардын жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелерине байланышкан маселелери каралат.

Жубайлардын ортосундагы укуктук мамилелер жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктарга бөлүнөт. Жеке мүлктүк эмес укуктарга жубайлардын жеке кызыкчылыктарына кызмат кылган жана экономикалык мазмунга ээ болбогон материалдык эмес укуктар кирет. Жеке мүлктүк эмес укуктар жубайлардын биргелешкен жашоосунун эң маанилүү аспектинин түзүүгө - үй-бүлөдө жубайлардын тең укуктуулугун камсыз кылууга, алардын ар биринин жеке кызыкчылыктарын коргоого багытталган.

Жубайлардын мүлктүк эмес жеке мамилелери Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 32-беренесинин 3-пунктунда бекемделген, ага ылайык жубайлар үй-бүлөдөгү мамилелерди өз ара урматтоо жана өз ара жардамдашуу негизинде курууга, үй-бүлөнүн бакубаттуулугуна жана чындалышына көмөктөшүүгө, балдарынын бакубаттуулугу жана өсүп-өнүгүшү үчүн кам көрүүгө милдеттүү. Мыйзамда жубайлардын үй-бүлөдөгү мүлктүк эмес милдеттерин аткарбагандыгы үчүн санкциялар каралган эмес, ошондуктан алар үй-бүлөдөгү жүрүм-турумун өздөрү аныкташат. Эгерде жубайлардын бири экинчи жубайга карата укуктарын кыянаттык менен пайдаланса, үй-бүлөнүн кызыкчылыгын эске албаса, жубайдын укуктарынын аткарылышына кийлигишсе же көңүл бурбаса, анда алар ажырашууга алып келиши мүмкүн.

Жубайлардын мүлктүк укуктарынын мазмуну Кыргыз Республикасынын үй-бүлө жана жарандык мыйзамдарынын ченемдери менен жөнгө салынат. Мындай мамилелерди талдоодо изденүүчү мындай жыйынтыкка келет, никеде турганда сатып алынган же никеге турганга чейин жубайлардын биринин эсебинен өзүнчө мүлктү сатуудан алынган мүлк анын менчиги болуп саналат жана эгерде буюмдун наркы жубайлардын биринин салымынын негизинде көбөйсө, салым кошууга укуктуу.

Никеге турган адамдар тарабынан нике келишимин милдеттүү түрдө түзүүнүн натыйжалуулугу дагы далилденген.

«Ата-эне менен балдардын укуктары жана милдеттери» деген төртүнчү бөлүмдө ата-энелер менен балдардын ортосундагы мамилелерди укуктук жөнгө салуу маселелери талданат. Аларга мүлктүк жана жеке укуктар жана милдеттер кирет. Ата-эне менен балдардын укуктары алардын ар биринин ата-энесинин ортосунда пайда болот. Ата-эненин ажырагыс укуктарына жана милдеттерине карабастан, алар өз укуктарын жана милдеттерин талаптагыдай аткарбаса, алар ата-энелик укуктарынан ажыратылат.

Үй-бүлөлүк мамилелерде баланын укуктарын коргоо маселеси анын психикалык жана физикалык өнүгүүсүнүн жетишсиздиги жана турмуштук тажрыйбасынын жетишсиздиги менен байланышкан. Балдардын жеке мүлктүк укуктары Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде: алардын кызыкчылыктарын козгогон маселелерди чечүүдө өз пикирин билдирүү (62-берене); 14 жаштан баштап сотко кайрылуу жолу менен өз укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо укугун өз алдынча ишке ашырууга (61-берененин 2-пункту); балдарга карата аталыкты аныктоону сот тартибинде талап кылуу (3-пункт, 67-берене); 14 жашка толгон балага карата асырап алууну жокко чыгарууну талап кылууга (Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин 63-беренеси); сиздин балаңыз 16 жашка толгондо ата-энелик укуктарын өз алдынча ишке ашыруу (67-берененин 3-пункту); ошондой эле Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 12-главасында бекитилген укуктар.

Баланын мүлктүк укуктарын ишке ашыруу маселесин талдоодо, Үй-бүлө кодексинде балдардын мүлктүк укуктары 65-беренедө гана аныкталгандыгы аныкталган. Алардын мүлктүк укуктары үй-бүлөлүк мыйзамдарда иш жүзүндө аныкталбагандыктан, мыйзам чыгаруучу жарандык укук ченемдерин колдонууну сунуштайт.

Үй-бүлөдөгү балдардын укуктук милдеттери Үй-бүлө кодексинде так аныкталбаганы менен, аларды ошол эле мыйзамдын кээ бир жоболорунан көрүүгө болот: 18 жашка чыкканга чейин никеге турган адам жубайлардын үй-бүлө мыйзамдарында көрсөтүлгөн бардык укуктарын жана милдеттерин аткарууга милдеттүү (7-глава).

Төртүнчү главада - “Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу маселелери” нике жана үй-бүлөлүк мамилелерди, атап айтканда, Кыргыз Республикасынын соттук практикасын укук колдонуу маселелерин карайт, үй-бүлөлүк мамилелердин азыркы абалынын өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдарынын системасын өркүндөтүү.

«Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдарынын аткарылышынын маселелери» деген биринчи бөлүм үй-бүлө укуктарын коргоого байланышкан талаш-тартыштарды чечүүнүн тартибине жана үй-бүлө укуктарын коргоо боюнча соттук практиканын өзгөчөлүктөрүнө арналган.

1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясында ар бир адам конституция же мыйзам тарабынан ага берилген негизги укуктары бузулган учурларда компетенттүү улуттук соттор тарабынан укуктарын натыйжалуу калыбына келтирүүгө укуктуу (8-берене), жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна кийлигишпөө укугу жарыяланган (12-берене), эркектер менен аялдардын нике жана үй-бүлө укуктарынын тең укуктуулугу, үй-бүлөнү коом жана мамлекет тарабынан коргоо (16-берене), энеликке жана балага карата өзгөчө камкордук жана жардам, никесиз жана никесиз төрөлгөн балдарды социалдык жактан коргоого бирдей укуктар (25-берене).

Кыргыз Республикасы адам укуктарын жана эркиндиктерин эң жогорку баалуулук деп эсептейт. Адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо мамлекеттин конституциялык милдети болуп саналат, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери сот адилеттиги менен камсыз кылынат (23-берене). Мамлекет анын укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берет (61-берене).

Диссертацияда үй-бүлөлүк талаш-тартыштар боюнча соттун жүздөн ашуун чечимдери изилденген. Колдонулуп жаткан соттук практиканы талдоонун жыйынтыгына таянып, автор ажырашууларды эң кеңири таралган үй-бүлөлүк талаш-тартыштардын бири катары аныктайт. Мисалы, 2021-жылы соттор тарабынан 12 998 иш каралган [*Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Жарчысы 2023-№ 2 (72) [Электрондук ресурс]. <http://admin-sot.sot.kg/public/sites/4/2023/10/ispravl.-72-byulleten.pdf>]. [Бюллетень Верховного суда КР 2023-г.№2 (72) [Электронный ресурс]. <http://admin-sot.sot.kg/public/sites/4/2023/10/ispravl.-72-byulleten.pdf>].*

Эгерде жубайлардын бири макул болбосо же жубайлардын экөө тең макул болсо жана алардын жашы жете элек балдары болсо же мүлк талаш-тартыштары болсо, нике сот тартибинде бузулат. Ажырашуу боюнча соттук практиканы изилдеп жатып, көп учурда судьялар жубайларды жараштыруу боюнча чараларды көрбөй, жараштыруу үчүн үч айлык мөөнөт белгилесе, анда мындай үй-бүлө менен эч ким иштебей турганын белгилей кетүү керек.

Соттук практикада үй-бүлөлүк иштердин татаал категорияларынын бири ата-энелик укуктан ажыратуу болуп саналат. Ата-энелик укуктан ажыратуу үчүн негиздердин тизмеси Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде келтирилген. Ата-энелик укуктан ажыратуу менен байланышкан иштердин дээрлик бардыгы бул ата-эненин балдарына алимент төлөөдөн кыянаттык менен качуусу болуп саналат, арызда доогер атасы баланын жашоосуна кызыкдар эместигин жана ага катышпай турганын айтат, энелер соттон ата-энелик укуктарынан ажыратылгандан кийин, атасынын графасында атасынын аты-жөнүн алып салуу жана аларга туулгандыгы тууралу башка күбөлүк берүү.

Алимент өндүрүүгө байланыштуу каралып жаткан иштердин саны соттук практикада ажырашкандан кийин экинчи орунду ээлейт, мисалы, 2021-жылы Кыргыз Республикасынын сотторунда 9732 иш каралган [*Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Жарчысы 2023-ж. № 2 (72) [Электрондук ресурс]. <http://admin-sot.sot.kg/public/sites/4/2023/10/ispravl.-72-byulleten.pdf>].*

Өндүрүлгөн алименттин көлөмү тамак-аш, тейлөө кымбаттап жаткан бүгүнкү реалдуулукка дал келбейт. Үй-бүлө мыйзамдарына ылайык алименттин (багуу каражатынын) өлчөмү ата-эненин эмгек акысынын жана (же) иш жүзүндөгү кирешесинин бир балага - төрттөн бир бөлүгү, эки балага - үчтөн бири, үч же андан көп балага - жарымы өлчөмүндө белгиленет (КРнын 86-беренеси). Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси) же

накталай формада (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 88-беренеси).

Алиментти үзгүлтүксүз төлөө боюнча мыйзам тарабынан көрүлгөн чараларга карабастан, алименттерди алуу туруксуз, анткени алимент төлөөдөн качкан абийирсиз ата-энелер көп. Маселен, «ата-эне соттун чечиминин негизинде баланы же бойго жеткен, бирок майып жана материалдык жардамга муктаж балдарын багуу үчүн каражаттарды төлөөдөн баш тартса – 200дөн 500гө чейинки эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндөгү айыпка же кырк сааттан жүз саатка чейинки мөөнөткө коомдук иштерге кызмат өтөөгө, же эки айдан бир жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарына жазаланат» (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 178-беренеси).

Практикада балдардын ата-энесин багуудан качкандыгы жана мурдагы жубайлардан алимент төлөөнү талап кылган учурлар кездешет.

Үй-бүлө кодексин колдонуу практикасы башка кемчиликтерди да аныктады. Аларга, мисалы, ата-энеси өзүнчө жашаган балдардын жашаган жерин аныктоо кирет. Бул административдик жана сот тартибинде каралуучу иштердин эң татаал категориясы. Ошол эле учурда мындай ата-энелердин өз баласын тарбиялоого катышуусун камсыз кылуу анын ата-энеси жана башка туугандары менен баарлашуу укугун сактоого байланыштуу.

«Нике-үй-бүлө мамилелеринин учурдагы абалынын өзгөчөлүктөрү» экинчи бөлүмүндө катталбаган нике жана үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун мүнөздөмөлөрү камтылган.

Учурда катталбаган никелер көптөгөн өлкөлөрдө расмий түрдө таанылат жана мыйзам тарабынан жөнгө салынат жана расмий катталган никелерге барабар (Франция, Германия, Испания, Бельгия, Швеция, Австралия, Улуу Британия).

Катталбаган нике мамилелери биринчи жолу 1926-жылдын 19-ноябрындагы РСФСРдин «Нике, үй-бүлө жана камкорчулук жөнүндө» кодексинде каралган. Бул мыйзамдын кабыл алынышы менен мындай никелер расмий катталган никелерге теңештирилип, жубайлардын мүлкүнө укуктук режим колдонула баштады. Бирок 1944-жылдан баштап мамлекет расмий түрдө катталган никелерди гана тааный баштаган.

Изилдөө көрсөткөндөй, никенин салттуу катталган формасы эркек менен аялдын ортосундагы нике-үй-бүлөлүк мамилелерди уюштуруунун жалгыз формасы эмес, биздин коомдо катталбаган мамилелер туруктуу практикага айланып баратат, мисалы, статистика боюнча 2021-ж. расмий катталган никеден тышкары төрөлгөн балдардын санынын ичинен 15 миң бала (14,6%) ата-эненин биргелешкен арызы боюнча жана 13 миңге жакын бала (13,1%) эненин арызы боюнча катталган [Женщины и мужчины Кыргызской Республики: 2017–2021. Статистический сборник [Электронный ресурс]. - Режим

доступа:] <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/9471f65a-7cbd-4320-8651-ca2edf36de24.pdf>]. Ушуга байланыштуу мындай мамилелерди мыйзамдык жактан жөнгө салуу сунушталып жатат, бул «катталбаган нике мамилелери жөнүндө»

мыйзамды кабыл алуу менен эркектер менен аялдарды гана эмес, ошондой эле мындай никеден төрөлгөн балдарды да мамлекеттик коргоону камсыз кылат.

Бул мыйзам катталбаган никени, никени каттабастан чогуу жашаган эркектер менен аялдардын ортосундагы мүлктүк мамилелерди (материалдык жактан камсыз кылуу, мурастоо укугун) таануунун шарттарын, ошондой эле катталбаган никеде төрөлгөн балдардын укуктары менен милдеттерин карашы керек.

Үчүнчү бөлүмдө “Үй-бүлөлүк укук системасын өркүндөтүү” маселелери талкууланат. “Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору үй-бүлө мыйзамдарын үй-бүлөнү, энеликти, аталыкты жана баланы коргоого, салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды бекемдөөгө багытталган конституциялык өзгөртүүлөргө ылайык келтирүү максатында иштелип чыккан.

Бул мыйзам долбоорунун максаты – коомдун фундаменталдык негизи катары үй-бүлөнү колдоо, бекемдөө жана коргоо, салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо, коомдун турмушунда үй-бүлөнүн ролун жогорулатуу, жоопкерчиликтүү ата-энелик мамилени жогорулатуу, үй-бүлө дисфункциясын алдын алуу болуп саналат.

Коомдун жана мамлекеттин социалдык-экономикалык жана саясий турмушундагы тез өзгөрүүлөр үй-бүлөлүк мыйзамдарды өзгөртүүнү талап кылат. Үй-бүлө жаатындагы заманбап изилдөөлөр анын өнүгүшүндө көптөгөн терс тенденциялардын бар экендигин көрсөтүп турат. Үй-бүлөлүк жашоо образынын деградацияланышы, никенин жана үй-бүлөлүк мамилелердин альтернативдик формаларынын жайылышы, үй-бүлөнүн кадыр-баркынын төмөндөшү, ажырашуулардын санынын өсүшү сыяктуу процесстердин күчөшү байкалууда.

Үй-бүлө кодексин өркүндөтүү зарылчылыгы ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын январындагы №1 2021-2026-жылдарга инсанды руханий-адептик жактан өнүктүрүү жана дене тарбия концепциясын бекитүү тууралуу» Жарлыгын ишке ашыруу менен шартталган. Концепцияга ылайык, үй-бүлө инсандын руханий-адептик өнүгүүсүнүн негизи болуп саналат. Үй-бүлөнүн, ата-эненин өсүп келе жаткан муундун алдындагы негизги милдети – бул терең жана ар тараптуу руханий-адептик пайдубалдарды түптөп, чыныгы патриотту тарбиялоо. Жарандык-патриоттук сезимдерди калыптандыруу үчүн коом, салттуу үй-бүлө, ар бир ата-эне балдарын үлгүлүү жүрүм-турум, камкордук жана көңүл буруу менен тарбиялоосу маанилүү. Ошентип, ата-энелик укуктарды жана милдеттерди ишке ашырууну жөнгө салууга мамилени түп-тамырынан бери өзгөртүү зарыл.

КОРУТУНДУ

Автор жүргүзгөн диссертациялык изилдөөнүн негизинде төмөнкү негизги тыянактарды чыгарган:

1. Кыргыздардын нике-үй-бүлөлүк мамилелерине адаттын жана шарияттын ченемдери олуттуу таасир эткен. Адат жана Шариат нормаларынын айкалышын нике жана үй-бүлөлүк мамилелерден байкоого болот. Ошентип, ойноштук адат менен шариат бирдей жазаланган, ошол эле учурда никенин жаш курак өзгөчөлүгүндө айырмачылыктарды байкоого болот. Адаттын нормалары боюнча келин ала качууда шарияттын нормаларына караганда жеңилерээк жаза каралган. Шариат ченемдери никеге туруу, бала төрөө, сөөк коюу менен байланышкан ырым-жырымдарда колдонулат, ал эми адат ченемдери үй-бүлөлүк мамилелерде, меймандостукта, өз ара жардамдашууда жана башка маселелерде колдонулат.

Кыргыз эли шарият нормаларын жана каада-салттарды укумдан-тукумга чейин жана азыркы учурда салт катары колдонуп келген, мисалы, кудалашуу, сөйкө салуу, келинди узатуу, сеп берүү, молдонун катышуусу менен никеге туруу, бала асырап алуу жана башка каада-салттар.

Кыргыздардын (илимий изилдөөлөр менен) нике-үйбүлө мамилелеринин укуктук алкагына таянуу менен биз төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: негизги шарттардын бири болуп экзогамиянын талабы, улуктук (кезектешүү, улуктук), ата-энесинин же башка адамдардын (кимдин камкордугуна) келечектеги жубайларга макулдугу, нике курагы, калымдын төлөнүшү, сеп ж.б. у. с. күйөө менен колуктунун макулдугу молдо нике учурунда гана суралган, калган учурларда алар ата-энесинин тандоосуна баш ийишкен.

Кыргыздын салты боюнча аял бала кезинен эле күйөөсүнүн, күйөөсүнүн, күйөөсүнүн көзү өткөндөн кийин уулунун, атасынын камкордугунда болгон. Камкордук тамак-аш жана кийим-кече менен гана чектелбестен, атасынын, күйөөсүнүн жана уулунун бийлигине баш ийүүнү да билдирген. Мисалы, жесир аял турмушка чыгууда уулунун уруксаты талап кылынган. Кыргыздарда бөтөн бала деген түшүнүк болгон эмес. Жетим балдар ата-энеси каза болгон учурда туугандарынын камкордугуна өтүшкөн, ал эми туугандары жок болгон учурда алар кароосуз калган эмес аларды башка адамдар, алыскы туугандары, жада калса кошуналары да камкордукка алышкан.

Кыргыздарда үй-бүлө куруу жана сактоо, уруулардын салттарын улантуу абсолюттук баалуулук болуп эсептелген. Ушуга байланыштуу кыргыз коомунда никеге турууга чоң маани берилет, адаттагы укукта никеге туруу тартиби төмөнкүдөй бөлүнөт: биринчиси-куда түшүү, экинчиси - сөйкө салуу, үчүнчүсү – калыма төлөө, төртүнчүсү – никеге туруу, бешинчиси –сеп берүү, алтынчысы –келинди ата-энесине үйүнө чакыруу.

2. 1917-жылдын 18-декабрындагы «Граждандык нике, балдар жана жарандык абалдын актыларын жазуу китептерин киргизүү жөнүндө» жана 1917-жылдын 19-декабрындагы «Ажырашуу жөнүндө» декреттери үй-бүлөлүк мамилелерди түп тамырынан бери өзгөрттү. Маселен, диний нике мыйзам менен жокко чыгарылып, жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында түзүлгөн нике гана мыйзамдуу деп саналган; жубайлар

никесин ээн-эркин буза алат, ал эми никени бузуу жөнүндө иштер жергиликтүү соттордун карамагына өткөрүлдү; никеге туруу үчүн жубайлардын өз ара макулдугу гана талап кылынган, ата-энесинин макулдугу эске алынган эмес; нике жашы аялдар үчүн 16 жаш, эркектер үчүн 18 жаш деп белгиленди; дагы никедеги тоскоолдуктар да көрсөтүлүп, анда: ” ата-энесинин бири жана башка эркек жана кыз бир туугандар, жакын туугандар, анын урпактары башка никеде турганда психикалык жактан оорулуу болсо, анда ал никесиз төрөлгөн бала. Советтик мыйзамдар никенин бирден-бир түрү катары моногамия принцибин колдогон. Декрет никеде төрөлгөн балдардын жана никесиз төрөлгөн балдардын укуктары теңдештирилип, балдардын аталыгы сот тарабынан аныкталган.

Жарлыктын дагы бир өзгөчөлүгү жашы жете элек балдарды асырап алуу институтунун жок экендиги, анын себебин мамлекет балдарды балдар эмгегинен коргоо менен түшүндүрдү. Мыйзам жубайлардын өзүнчө мүлкүн караган. Балдарды колдоо боюнча милдеттенмелер да жөнгө салынат. Бул мыйзамдагы жарлыктар нике жана үй-бүлө жөнүндөгү жаңы мыйзамдын негизин түздү.

1918-жылдын 22-октябрында кабыл алынган биринчи советтик “Граждандык абал, нике, үй-бүлө жана камкорчулук жөнүндө” мыйзамдардын кодекси» абдан ийгиликтүү болуп, анын айрым нормалары бүгүнкү күнгө чейин актуалдуулугун жогото элек.

Кодекске негизделген кийинки өзгөртүүлөр: нике ачык жана атайын белгиленген жерде болгон. Кээ бир учурларда нике кемеде жүргөндө, согуш учурунда жана медициналык мекемелерде катталган; никени каттаган кызмат адамдарынын аты-жөнү жергиликтүү басма сөздө жарыяланды; никеге тургандардын инсандыгын ырастоо, алардын биринчиси алардын документтери боюнча жасалган жана күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү боюнча болгон. Нике күбөлүгү жубайлардын каалоосу боюнча гана берилет.

Балдардын укуктарын коргоо максатында никесиз төрөлбөгөн балдардын аталыгы эненин арызы боюнча мамлекет тарабынан аныкталат. Ал төрөткө 3 ай калганда ким кош бойлуу болгонун, ошондой эле атасынын аты-жөнүн жана жашаган жерин көрсөткөн. Мындан тышкары, эгерде аталык сот тарабынан аныкталса, ата эненин эмгекке кеткен бардык чыгымдарын төлөп берүүгө жана баланы каржылоого милдеттүү. Биздин оюбузча, бул Кодекстеги эң уникалдуу жобо.

1926-жылы кабыл алынган Нике, үй-бүлө жана камкордук жөнүндө кодексте 1918-жылдагы кодексен төмөнкүдөй айырмачылыктар болгон: «эркектер менен аялдардын тең укуктуулугу» биринчи жолу бекитилген; жубайлардын жалпы менчик режимине алмаштырылган өз алдынча мүлкү; жубайлар үчүн нике курагы бирдей: 18 жаш; жардамга муктаж эмгекке жарамсыз жубай экинчи жубайынан ажырашкан күндөн тартып бир жыл ичинде гана акча каражаттарын алууга укуктуу; жубайлардын иш жүзүндөгү нике мамилелериндеги укуктары мыйзам тарабынан корголгон жана мыйзам тарабынан түзүлгөн никеге барабар болгон жана 1944-жылы өзгөртүүлөр менен каттоо сунушталган; никени бузуу жөнүндөгү иш токтотулуп,

жарандык абалдын актыларын жазуу органына ажырашуу жөнүндө арыз берилген.

Белгилей кетсек, нике жарандык абалдын актыларын жазуу органына экинчи жубайы келбей эле бузулган. Ал эми 1944-жылы СССР Жогорку Советинин бөлүмүнүн маалыматы боюнча ажырашуу процесси татаал болуп, азыр ажырашуу эки этаптан турган сот аркылуу гана жүргүзүлөт. Биринчи этапта жубайлар эл сотуна арыз жазышып, андан кийин ажырашуу жөнүндөгү билдирүү райондук газетага жарыяланып, жолдошу жоопкер катары сотко чакырылган.

Сот жубайларды жараштырууга аракет кылган, бирок майнапсыз болуп, иш жогорку инстанцияга өткөрүлүп берилген; СССРдин граждандары менен чет өлкөлөрдүн граждандарынын ортосунда никеге турууга жол берилбейт; никени жараксыз деп таануу Кодекстин ченемдеринде каралбагандыктан, никени түзүүнүн шарттары жөнүндө ченемдер жараксыз; Бойдон алдырууга тыюу салынат, толгоочу аялдарга материалдык жардам көбөйтүлдү, көп балалуу үй-бүлөлөргө мамлекет тарабынан жардам көрсөтүлгөн; жалгыз бой, жалгыз жана баласыз жарандар үчүн салыктар киргизилген; балдардын укуктарын коргоо стандарттары кеңейтилип, алардын укуктарын бузган ата-энелер сот тарабынан алардан ажыратылган.

Камкорчулукка жана кам көрүүчүлүккө байланышкан бардык маселелер жөнгө салынат. Асырап алуу институту кайра жанданды, анда балдар өз балдарын асырап алган ата-энелердин укуктары менен бирдей болгон. Балдарды колдоо суммалары жана айыптар камтылган. Мисалы, бир балага $\frac{1}{4}$, эки балага - $\frac{1}{3}$; жана үч же андан көп балага - $\frac{1}{2}$ эмгек акы төлөнчү. Алимент (багуу каражат) төлөбөсө эки жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. Ошол эле учурда никесиз төрөлгөн балдардын укуктары басмырланган нормалар да кабыл алынган. Маселен, никесиз төрөлгөн балдарга сотто атасын таанууга тыюу салынат.

1968-жылдын 1-октябрында бекитилген «СССРдин жана союздук республикалардын үй-бүлө жана нике мыйзамдарынын негиздери» деген кодексин негизинде 1969-жылдын 26-декабрында РСФСРдин нике жана үй-бүлө жөнүндөгү кодекси кабыл алынган.

Бул кодекс төмөнкү өзгөчөлүктөрдү камтыйт:

Үй-бүлөлүк мамилелерде аял менен эркектин жеке жана мүлктүк укуктары бирдей деп болжолдонот; ошондой эле жубайлардын биринин же экөөнүн тең каалоосу боюнча ажырашкандыгына карабастан, никеде турган жубайлардын ортосунда жалпы мүлктү бөлүштүрүү мүмкүнчүлүгүн карайт;

Мурдагы мыйзам боюнча эмгекке жарамсыз экинчи жубай ажырашкандан кийин бир жыл ичинде гана материалдык жардам алууга укуктуу болсо, жаңы мыйзам боюнча жубайлар туруктуу, өмүр бою материалдык жардам ала алышат. Мында жубайына кош бойлуу кезинде жана бала төрөлгөндөн кийин үч жыл ичинде (экинчи тарап төлөөгө мүмкүнчүлүгү болгондо) материалдык жардам алуу укугу берилет;

Никесиз төрөлгөн балдарга карата жаңы мыйзамга олуттуу өзгөртүүлөр киргизилди. Мисалы, баланын теги анын ата-энесинин жарандык абалдын

актыларын жазуу органына биргелешкен арызы менен аныкталат. Ата-энесинин биргелешкен арызы жок болгон учурда баланын аталыгы сот тарабынан белгиленет. Сот аталыкты аныктоодо баланын ата-энеси чогуу жашагандыгын, үй чарбасын жүргүзгөндүгүн же баланы чогуу багып жатканын же атасы аталыкты мойнуна алгандыгын тастыктаган далилдерге көңүл бурган. Аталыгы белгиленбеген балдардын атасы жөнүндө жазуу энесинин көрсөтмөсү боюнча жүргүзүлөт, ал эми бала энесинин фамилиясын алат;

Кодекстеги дагы бир жаңылык болуп “аялын жасалма жол менен уруктандырууга макулдук берген күйөө төрөлгөн баланын атасы болуп эсептелет жана чыгарылган протоколду талашууга укугу жок” деп жазылган.

Ушул Кодекстин дагы бир өзгөчөлүгү – ата-эненин укуктары жана милдеттери өзүнчө бөлүмдө каралат, анда ата-эненин экөөнүн тең балдарына карата бирдей укуктары жана милдеттери камтылат (104-берене.) [109]. Ата-энеси жок болгон учурда жашы жете элек балдарды багуу башка туугандарына, чоң ата, чоң энесине, бир тууганына, эжесине жана өгөй энесине, өгөй атасына жүктөлөт. Ошол эле учурда бойго жеткен балдардын аты аталган туугандарына карата милдеттери пайда болгон;

Балдардын ата-энелери чогуу жашабаса дагы, алар балдарын бирдей алып жүрүүгө, тарбиялоого жана каттоого милдеттүү болгон. Мындан тышкары, ата-энелер балдарынан ажырап калган учурда да алар балдарын багууга милдеттүү болгон, мисалы, балдар мекемелеринде балдарды багуу үчүн алимент белгиленген суммада өндүрүлгөн.

3. 2003-жылдын 30-августунда кабыл алынган Үй-бүлө кодексине 1969-жылдын 26-декабрында кабыл алынган «Кыргыз ССРинин Нике жана үй-бүлө жөнүндө» кодексинен «нике» жана «үй-бүлө» түшүнүктөрүнөн айырмаланып, олуттуу өзгөртүүлөргө учурап, биринчи жолу киргизилген. Мындан тышкары, никеге турган адамдарды медициналык кароодон өткөрүү, нике келишимин түзүү жана ата-энесинин макулдашуусу боюнча алимент төлөө, ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды жайгаштыруунун жаңы формалары, балдарды жасалма көбөйтүү ыкмасы менен төрөтүү жана жатын ичине энелик бекитилди.

4. Нике жана үй-бүлө түшүнүктөрү тыгыз байланышта жана синоним катары колдонулат. Бирок, жакындыгына карабастан, бул түшүнүктөрдүн маанилери айырмаланат. Мисалы, нике - бул жубайлардын ортосунда мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес мамилелерди пайда кылуучу үй-бүлө түзүү максатында мыйзамда белгиленген тартипте тараптардын эркин жана өз ара макулдугу менен түзүлгөн эркек менен аялдын ортосундагы тең укуктуу жана ыктыярдуу союз.

Ошентип, нике - жубайлардын ыктыярдуу макулдугунун негизинде түзүлүүчү жана өз ара укуктарды жана милдеттерди камтыган узак мөөнөттүү, өмүр бою укуктук мамилелери. Ошондуктан, жубайлар никеге турганда өмүр бою үй-бүлөлүк биримдиктин сакталышы жана өнүгүшү үчүн жоопкерчиликти мойнуна аларын түшүнүшү керек.

Ал эми үй-бүлө - никеден, тууганчылыктан, балдарды асырап алуунун же башка формадагы балдарды асырап алуудан келип чыккан мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес укуктар жана милдеттер менен байланышкан жана үй-бүлөлүк мамилелерди чыңдоого жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүгө багытталган адамдардын чөйрөсү.

Үй-бүлөнүн өнүгүү тарыхын изилдеп, изденүүчү үй-бүлөлүк мамилелер өнүгө берерин, бирок дайыма эле жакшы жакка эмес деген тыянакка келген. Бирок биз нике жана үй-бүлө дайыма кризисте жана жок болуу алдында турат дегенге ишенбейбиз. Биздин оюбузча, нике жана ал түзгөн үй-бүлө баш тартууга мүмкүн болбогон маанилүү баалуулуктар бойдон калууда. Бул институттардан баш тартуу адамзаттын жок болушуна алып келиши мүмкүн.

5. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси никени бузуунун негиздерин аныктайт, мисалы, жубайлардын биринин өлүмү же жубайлардын бири расмий түрдө өлгөн деп табылышы, ошондой эле никени соттук же администрациялык тартипте бузуу - жарандык абалдын актыларын каттоо. Мыйзам жарандык абалдын актыларын жазуу органдарында да, сотто да никени бузуунун жол-жобосун жөнөкөйлөтүүгө багытталган. Мыйзам чыгаруучунун мындай позициясы нике жана үй-бүлө институтунун мындан ары начарлашына алып келиши мүмкүн деп эсептейбиз.

Нике эки жол менен бузулат: 1) сот тарабынан дайынсыз жоголду деп табылса, балдардын бар-жогуна карабастан жарандык абалдын актыларын жазуу органында; сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган; кылмыш жасагандыгы үчүн үч жылдан ашык мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга соттолгон болсо.

жана 2) сот тартибинде жубайлардын жалпы жашы жете элек балдары болсо, жубайлардын бири каршылыктары жок болгонуна карабастан ЗАГС органында никени бузуудан баш тартса (арыз берүүдөн баш тартса же мамлекеттик каттоого келүүнү каалабаса, ажырашуу жана башкалар).

6. Жубайлардын мүлктүк мамилелерин карап чыгуу менен төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот: биринчиден, жубайлардын мүлктүк мамилелеринин укуктук табияты өтө татаал, ошондуктан жубайлардын мыйзамдуу мүлкүнүн укуктук режими Үй-бүлө жана жарандык мыйзамдар менен жөнгө салынат; экинчиден, мыйзам чыгаруучу жубайларга никеге турганда же ал бузулгандан кийин кайсы режимди колдонууну макулдашуу боюнча же мыйзамдын негизинде өз алдынча аныктоого мүмкүндүк берет.

Жубайлардын үй-бүлөдөгү жеке өз ара укуктарына байланыштуу төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот. Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамдары жубайларга кесибин, ишин, жашаган жерин жана жашаган жерин өз алдынча тандоого мүмкүндүк берет (32-берене), бирок көптөгөн жубайлар бул маселелерди экинчи жубайдын жана балдардын кызыкчылыктарын эске алуу менен үй-бүлөнүн ичинде чечишет.

7. Ата-энелердин жана балдардын укуктары жана милдеттери мыйзамда белгиленген тартипте күбөлөндүрүлгөн балдардын тегине негизделет. Ата-эне менен балдардын ортосундагы ата-энелик укук мамилелери (б.а. өз ара укуктар жана милдеттер) эки шарт болгондо келип чыгат: 1) балдардын

белгилүү бир адамдардан келип чыгышы; 2) конкреттүү ата-энелерден балдардын төрөлүү фактысын ЗАГС органдарында каттоо (күбөлөндүрүү). Баланын туулгандыгын мамлекеттик каттоонун натыйжасында баланын келип чыгышы юридикалык фактыга айланат жана укуктук кесепеттерге алып келет. Каттоонун негизинде баланын туулгандыгы тууралуу күбөлүк берилет, ал анда көрсөтүлгөн ата-энеден (ата-энеден) баланын келип чыгышын тастыктайт.

Мыйзам чыгаруу органы үй-бүлөдөгү балдардын укуктарына өзгөчө көңүл бурат, анткени өсүп келе жаткан муунга кам көрүү мамлекеттин башкы приоритети болуп саналат. Балдардын укуктарын эки топко бөлүүдө алар эки топко бөлүнөт: өз ара (мүлктүк эмес) укуктар жана мүлктүк укуктар: балдардын өз ара (мүлктүк эмес) укуктары Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 59-64-статьяларында каралган. Анда баланын үй-бүлөдө жашоого жана тарбияланууга укугу каралган; ата-энеси жана башка туугандары менен кат алышуу укугу; коргоо укугу; өз пикирин билдирүүгө жана өзүнүн атын, атасынын атын жана фамилиясын алып жүрүүгө укуктуу.

Балдардын мыйзамда белгиленген өз ара (мүлктүк эмес) укуктарын карап чыгып, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: а) баланын ата-энеси жана туугандары менен баарлашуу укугу, бул үй-бүлөдө тарбия алуу укугу менен тыгыз байланышта. Мыйзамда көрсөтүлгөн укук көп учурда баланын ата-энеси же туугандары тарабынан аткарылбайт, бул баланын укуктарынын бузулушуна алып келет, мындан тышкары, баланын үй-бүлө менен кат алышуусун жөнгө салуучу мыйзамдар жогорку деңгээлде эмес экенин белгилей кетүү керек.

Демек, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 60-беренеси менен толуктоону сунуштайбыз: “Эгер ата-энелер же аларды алмаштырган адамдар баланын ата-энеси, жакын туугандары жана башка туугандары менен баарлашуусуна тоскоолдук кылса, аларга айып салынат.

б) бойго жете элек бала үчүн ата-энесинен жана туугандарынан башка адамдар менен байланышта болуу өтө маанилүү, анткени бала кандайдыр бир себептерден улам эмоционалдык байланышты, жакындыкты сезет, ошондой эле сырлары менен бөлүшө алат. ата-энесине, туугандарына айтпаганын.

в) баланын өз пикирин билдирүү укугу мыйзам чыгаруучу тарабынан өзгөчө көңүл бурууга жана анын он жашка чыкканына байланбоого тийиш.

8. Соттук практикада үй-бүлөлүк укуктарды коргоого байланышкан талаш-тартыштарды чечүү кеңири таралган. Үй-бүлөлүк талаш-тартыштар иш жүзүндө эң оор болуп эсептелет, анткени алар үй-бүлө мүчөлөрүнүн, жубайлардын, балдардын жана улгайган ата-энелердин эмоционалдык компонентине таасирин тийгизет. Изденүүчү үй-бүлөлүк маселелерге байланыштуу жүздөн ашык сот иштерин иликтеген. Колдонулуп жаткан соттук практиканы талдоонун жыйынтыгына таянып, изденүүчү ажырашууларды эң кеңири таралган үй-бүлөлүк талаш-тартыштардын бири катары аныктайт. Мисалы, 2021-жылы соттор 12 998 ишти караган. Эгерде жубайлардын бири макул болбосо же жубайлардын экөө тең макул болсо жана алардын жашы жете элек балдары болсо же мүлк талаш-тартыштары

болсо, нике сот тартибинде бузулат. Ажырашуу боюнча соттук практиканы изилдеп жатып, көп учурда судьялар жубайларды жараштыруу боюнча чараларды көрбөй, жараштыруу үчүн үч айлык мөөнөт белгилесе, анда мындай үй-бүлө менен эч ким иштебей турганын белгилей кетүү керек.

9. Никенин салттуу катталган формасы эркек менен аялдын ортосундагы нике жана үй-бүлөлүк мамилелерди уюштуруунун жападан жалгыз формасы эмес, ал эми катталбаган мамилелер коомубузда туруктуу практикага айланып баратат. Ушуга байланыштуу мындай мамилелерди “Никелик катталбаган мамилелер жөнүндө” мыйзамды кабыл алуу менен мыйзамдык жактан жөнгө салуу сунушталууда.

10. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин кабыл алынганына жыйырма жылдай убакыт өттү, көптөгөн нормалар эскирип, убакыттын өтүшү менен айрымдары заманбап талаптарга жооп бербей калды. Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин төмөнкүдөй толуктоолор менен жаңы редакциясын кабыл алууну сунуштайбыз: 2-берене Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин жаңы түшүнүктөр, 12-бет – никеге туруу тартиби; 16-берене - никеге турган адамдарды медициналык кароодон өткөрүү; 20-берене - жарандык абалдын актыларын жазуу органында ажырашуу; 43-берене - нике келишими; 72-берене - баланын чоң энеси, чоң атасы, бир туугандары жана башка туугандары менен баарлашуу укугу; ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды тарбиялоо формасынын бөлүмү, анда жетим балдарды жана ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды балдар мекемелерине жайгаштырууну каттоо сунушталат.

11. Ата-энинин камкордугусуз калган балдарды тарбиялоонун формалары, биздин оюбузча, Үй-бүлө кодексинде чагылдырылууга тийиш, анткени ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды аныктоо жана жайгаштыруу: (балдарды асырап алуу - асырап алуучу менен асырап алынган баланын ортосунда үй-бүлөлүк мамилелер келип чыгат; балдарга камкорчулук жана көзөмөлчүлүк кылуу - үй-бүлөлүк тарбиянын элементтерине ээ болуу (соттук практикада туугандары же ата-энелери камкорчу жана көзөмөлчүсү боло алат). Кабыл алуучу үй-бүлөдө үй-бүлөнүн элементтери да болот, келишимдин негизинде бала тарбиялоо үчүн үй-бүлөгө берилет, асырап алган ата-эне балдарды тарбиялоого жана окутууга укуктуу; ата-энесинин камкордугусуз калган, жетим балдар жана ата-энесинин камкордугусуз калган балдар мекемелеринде ата-энелер балдарынын алдындагы милдеттерден бошотулбайт) үй-бүлөлүк укук мамилелеринен келип чыгат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Кыргыз Республикасынын нике жана үй-бүлө мыйзамдарын өркүндөтүү максатында төмөнкүдөй практикалык сунуштар берилген:

1. Изденүүчү тарабынан 2012-жылдын 10-июлундагы № 100 Балдар жөнүндө Кыргыз Республикасынын кодексинин жана «Ата-эненин камкордугусуз калган балдарды коргоонун өзгөчөлүктөрү» Кыргыз Республикасынын «Ата-эненин камкордугусуз калган балдарды коргоонун өзгөчөлүктөрү» III бөлүмүн жана «Ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды коргоонун өзгөчөлүктөрү» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына киргизүү сунушталууда. 2020-жылдын 1-августундагы № 110 «Жарандык абалдын актылары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексине,

Мындан тышкары, «Никелик катталбаган мамилелерди» киргизүү сунушталууда, анткени катталган мамилелердегидей эле никеден тышкаркы мамилелерде болгон адамдардын ортосунда ушундай эле мамилелер келип чыгат.

2. 5-9-класстар үчүн “Адам жана коом” предмети боюнча программанын алкагында мектептерде “Үй-бүлөнүн жана никенин укуктук негиздери” деген темада конок лекцияларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу сунушталды, анткени нике менен байланышкан мамилелер, көп кылымдар бою жашап келген үй-бүлө мамилелеринде төрөлүү, тарбиялоо, асырап алуу, камкордук жана камкорчулук маанилүү. Теманы тандоо коомдогу мамилелердин курч көйгөйүнө байланыштуу. Сабакта үй-бүлө, нике, ата-эненин укуктары жана милдеттери, ата-энелик укуктарды бузгандыгы үчүн жоопкерчилик, ошондой эле жашы жете элек балдардын укуктары сыяктуу негизги маселелерди камтуу керек.

3. Никеге турган адамдарды үй-бүлөлүк турмушка даярдоо максатында ЗАГС бөлүмдөрүндө болочок жубайлар үчүн юридикалык, медициналык жана психологиялык консультация берүү кызматын түзүү сунушталууда. Никеге турган адамдар никеге турганга чейин юридикалык, медициналык жана психологиялык консультациялардан өтө алышат. Бул норманы Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексине “Никеге даярдануу” деген өзүнчө берене катары киргизүү сунушталууда.

4. Көптөгөн никелер, анын ичинде Кыргыз Республикасынын аймагында жашы жете элек балдар менен нике нике расмий катталбастан “нике” аркылуу гана түзүлүп жаткандыгы аныкталды. Бул көрүнүш никесиз балдардын төрөлүшүнө жана көп аялдуулукка алып келип, аялдардын жана балдардын укуктарынын бузулушуна алып келет. Диний уюмдарда никени

каттоо жана жарандык абалдын актыларын жазуу органына берүү менен коштолушу керек деп эсептейбиз. Мунун аркасында көп аял алууну жоюуга, аялдардын жана балдардын менчик укуктарын коргоого реалдуу мүмкүнчүлүк түзүлдү.

5. Үй-бүлөлүк талаш-тартыштарды кароону жөнөкөйлөтүү үчүн Кыргыз Республикасынын сот органдарына соттук отурумдарды жеке катышуусуз онлайн форматта өткөрүү үчүн маалыматтык технологияларды иштеп чыгуу сунушталат. Доо арызга тиркелген документтерди тигил же бул соттун расмий сайтына жүктөө.

6. Кыргыз Республикасында үй-бүлө институтун чыңдоо үчүн Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык коргоо жана миграция министрлигине жыл сайын 24-сентябрдагы “Кыргыз Республикасынын үй-бүлө, тынчтык жана ынтымак күнүн” белгилөө жана Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 13-беренесине жумуш күнү эмес майрамдардын тизмесине киргизилсин.

**Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору автордун төмөнкү
макалаларында жарыяланган:**

1. **Осмоналиева, Н.Ж.** Опекa и попечительство как способ реализации прав несовершеннолетних детей [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Вестник Академии МВД КР им. генерал-майора Алиева Э.А. №3, 2012. -С.127-129.
2. **Осмоналиева, Н.Ж.** Особенности договорного режима имущества супругов [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Современные проблемы судебно-экспертной деятельности // Сборник материалов международной научно-практической конференции. Вестник Академии МВД КР им. генерал-майора Алиева Э.А. №4, Ч.2, 2012. -С.183-187.
3. **Осмоналиева, Н.Ж.** Правовые проблемы международного усыновления в Кыргызской Республике [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Сборник Института философии и права НАН КР «Гуманитарные проблемы современности». Научные труды молодых ученых. -№ 17, 2013. -С.534-543.
4. **Осмоналиева, Н.Ж.** Законный режим имущества супругов по законодательству Кыргызской Республики [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Вестник Академии МВД КР им. генерал-майора Алиева Э.А. №1, 2013. -С.186-189.
5. **Осмоналиева, Н.Ж.** Имущественные правоотношения между родителями и детьми [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Адилет Каспийский общественный университет Научные труды «ӘДІЛЕТ» - Алматы, 2013г. № 2 - С. 96-101.
6. **Осмоналиева, Н.Ж.** Особенности разрешения правовых проблем личных отношений между родителями и детьми по законодательству Кыргызской Республики. [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Вестник КазНУ. Серия юридическая. -№1 (65) - Алматы, 2013. –С.122-126.
7. **Осмоналиева, Н.Ж.** Патронатное воспитание - способ защиты прав детей, лишенных родительского попечения в международном частном праве [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева //Вестник КазНУ. Серия юридическая. -№2 (66). - Алматы, 2013. –С.146-150.
8. **Осмоналиева, Н.Ж.** Условия действительности брака по законодательству Кыргызской Республики [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Спецвыпуск на материалах международной научно-практической конференции на тему: Конституция КР: роль и значение в современном обществе и ее основные ценности от 31.05 - 01.06. 2013г. Вестник КНУ им. Ж. Баласагына стр. 218-222.
9. **Осмоналиева, Н.Ж.** Дискуссионные вопросы добровольности заключения брака [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Сборник Института философии и права НАН КР «Гуманитарные проблемы современности». Научные труды молодых ученых. -№ 18.-Ч.2. 2013. -С.208-212.
10. **Осмоналиева, Н.Ж.** Коллизионная регламентация личных неимущественных и имущественных прав супругов в КР [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Современные проблемы гуманитарных и естественных

наук//Материалы XXV Международной Научно-практической конференции 26—27 ноября 2015г. Том. II. Москва, 2015. -С.163-168. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25361743>

11. **Осмоналиева, Н.Ж.** Реализация субъективных прав и обязанностей супругов по законодательству КР [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Современная наука: теоретический и практический взгляд. Сборник статей//Международной научно-практической конференции 28 ноября 2015г. Ч.3. Челябинск 2015. -С.156-159. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=24820335>

12. **Осмоналиева, Н.Ж.** Алиментные обязанности родителей в отношении несовершеннолетних детей [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. Вып.1 –Бишкек, 2015. -С. 253-259.

13. **Осмоналиева, Н.Ж.** Ограничения (лишения) родительских прав по семейному законодательству КР [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Современная наука: теоретический и практический взгляд. Сборник статей//Международной научно-практической конференции 28 ноября 2015г. Ч.3. Челябинск 2015.-С.159-162. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24820794>

14. **Осмоналиева, Н.Ж.** Брачный договор как способ защиты имущественных прав супругов [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Тенденции инновационных процессов в науке// Сборник статей Международной Научно-практической конференции 10 декабря 2015г. Москва. -С.115-117. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25618033>

15. **Осмоналиева, Н.Ж.** Условия и порядок заключения брака по законодательству КР [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Тенденции инновационных процессов в науке// Сборник статей Международной Научно-практической конференции 10 декабря 2015г. Москва. –С.117-120. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25618034>

16. **Осмоналиева, Н.Ж.** Правовое регулирование алиментных обязательств супругов и бывших супругов в Кыргызской Республике [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Современные проблемы гуманитарных и естественных наук//Материалы XXVI Международной Научно-практической конференции 30 декабря 2015г. Москва, 2015. -С.146-149. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25417728>

17. **Осмоналиева, Н.Ж.** Правовой анализ брачно-семейных отношений советского периода [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Современные проблемы гуманитарных и естественных наук//Материалы XXVI Международной Научно-практической конференции 30 декабря 2015г. Москва, 2015. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25417729>

18. **Осмоналиева, Н.Ж.** Кыргыз Республикасында нике келишими жөнүндө маселеге [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева //Вестник Кыргызского Национального университета им. Ж.Баласагына. //Ежеквартальный научно-образовательный и информационный журнал. Специальный выпуск (S) – Бишкек – 2019. -С.272-277.

19. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Шамилов, М.Ш. Брачно-семейные отношения кыргызов дореволюционный период [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Евразийский юридический журнал. Выпуск №5 (132) 2019. -С.135-138. IF-0,107. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=39003746>
20. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Шамилов, М.Ш. Причины и формы умыкания невест в обычном праве кыргызов [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Евразийский юридический журнал №7 (134) 2019. -С.234-236. IF-0,107. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=40650481>
21. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Шамилов, М.Ш. Анализ действующего семейного законодательства Кыргызской Республики [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Евразийский юридический журнал №11 (138) 2019. -С.54-58. IF-0,107. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42349199>
22. **Осмоналиева, Н.Ж.** Кыргыз Республикасынадагы үй-бүлөлүк медиациясы [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - №11 (Ноябрь). Бишкек, 2019. -С. 158-162. IF-0,076. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42637998>
23. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Осмоналиева, А.Ж. Кыргыз Республикасынадагы иш жүзүндөгү нике мамилелеринин алименттик милдеттенмелери [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - №1 (Январь). Бишкек, 2020. -С. 104-108. IF-0,076. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43938661>
24. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Мурзабекова Ж.Т., Насбекова С.К. Property relations in Kyrgyz family: legal aspects [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Bulletin of National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan Volume 6, Number 388 (2020), -P. 249 – 256. – Режим доступа: <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1467.206>
25. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Атабеков К.К., Осмоналиева, А.Ж. Improving the legislation of the Kyrgyz Republic on orphans and children deprived of parental care [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Bulletin of National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Volume 1, Number 389 (2021), -P. 271 – 277. – Режим доступа: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.36>
26. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Джангельдиев, Э.Э. Камкорчулук (көзөмөлчүлүк) жана багуучу үй-бүлө маселелерин укуктук жөнгө салуу [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - №12 (Декабрь). Бишкек, 2020 стр. 162-167. IF-0,076. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45653826>
27. **Осмоналиева, Н.Ж.,** Арабаев, Ч.И. Жашы жете элек өспүрүм курактагыларды терс маалыматтардан укуктук жактан коргоо [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Научные исследования в Кыргызской Республике. –No3/2020, Часть I. -С.66-79. – Режим доступа: <http://journal.vak.kg/themencode-pdf-viewer-sc/?>
28. **Осмоналиева, Н.Ж.** Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамынын укуктук көйгөйлөрү [Текст] / Н.Ж. Осмоналиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - №12 (Декабрь). Бишкек, 2020 стр. 147-152. IF-0,076. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45653823>

29. **Осмоналиева, Н.Ж.**, Плоцкая, О.А., Лотарев, Е.Н., Осипов, М.С. The Position of Women in the Family of Zyryans and Votyaks in the XIX century: Features of Regulation by Customary Law [Текст] / Осмоналиева, Н.Ж. // *Bylye Gody*. 2023. 18(3) P.1142-1149. – Режим доступа: https://bg.cherkasgu.press/journals_n/1693568511.pdf

30. **Осмоналиева, Н.Ж.**, Плоцкая, О.А., Лотарев, Е.Н., Ширева, И.В. Usually-Legal Status of a Peasant Widow among the Zyryans and Votyaks in the XVIII–XIX centuries. [Текст] / Осмоналиева, Н.Ж. // *Bylye Gody*. 2023. 18(4) P.1612-1620. Режим доступа: https://bg.cherkasgu.press/journals_n/1701433525.pdf

Осмоналиева Назикгүл Жетигеновнанын 12.00.01 - укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана мамлекет жөнүндөгү доктриналардын тарыхы жана 12.00.03 – жарандык укук; бизнес мыйзамы; үй-бүлөлүк укук; эл аралык жеке укук адистиктери боюнча юридика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча нике жана үй-бүлө мамилелери» деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: үй-бүлө укугу, нике жана үй-бүлөлүк укук мамилелери, ажырашуу, нике келишими, жубайлар, балдар, никесиз балдар, алимент (багуу каражаты), жетим жана ата-энесинин камкордугусуз калган балдар, асырап алуу, камкорчулук, кабыл алган үй-бүлө.

Диссертациянын изилдөө объектиси болуп Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган мамлекеттик нике жана үй-бүлөлүк мамилелердин комплекси саналат.

Изилдөө предмети - нике жана үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуучу ата-мекендик жана чет өлкөлүк мыйзамдардын нормалары, мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдардын укук колдонуу актылары, ошондой эле нике жана үй-бүлө мамилелерин изилдөө боюнча илимий доктрина саналат.

Изилдөөнүн максаты - Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган нике жана үй-бүлө мамилелерин комплекстүү илимий-теориялык изилдөө, ошондой эле нике жана үй-бүлө мамилелеринин укуктук абалын жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларынын азыркы абалына илимий талдоо жүргүзүү.

Изилдөө методологиясына таанып-билүүнүн универсалдуу ыкмасы катары материалисттик диалектика методу кирген. Бул методдун материалисттик аспектиси үй-бүлө укугунун нормалары жана институттары, нике жана үй-бүлө мамилелери, нике жана үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү коомдук процесстерди колдонуу жана ишке ашыруу актылары сыяктуу изилденүүчү предметтерди жана кубулуштарды кароого мүмкүндүк берди.

Алынган натыйжарар жана алардын жаңылыгы диссертациянын Кыргыз Республикасындагы нике жана үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуунун теориялык жана практикалык аспектилерин биринчи жолу өз алдынча, толук, ар тараптуу илимий изилдөөнү чагылдырганында.

Диссертациянын материалдарын пайдалануу даражасы.

Диссертант тарабынан иштелип чыккан концептуалдык жоболор толугу менен мындан аркы илимий изилдөөлөрдө, ошондой эле мыйзам чыгаруу жана сот органдарынын практикалык ишмердүүлүгүндө колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн жыйынтыктары окуу процессинде "мамлекет жана укук теориясы", "жарандык укук", "үй-бүлөлүк укук", "медициналык укук" курстары боюнча лекцияларды окууда жана семинардык сабактарды өткөрүүдө, ошондой эле ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда жана алардын практикалык ишинде практик юристтер тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Резюме

диссертации Осмоналиевой Назикгул Жетигеновны на тему: «Брачно-семейные отношения по законодательству Кыргызской Республики», на соискание ученой степени доктора юридических наук по следующим специальностям: 12.00.01-теория и история права и государства; история учений о праве и государстве и 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право.

Ключевые слова: семейное право, брачно-семейные правоотношения, развод, брачный договор, супруги, дети, внебрачные дети, алименты, дети-сироты и дети оставшиеся без попечения родителей, усыновление, опека, приемная семья.

Объектом диссертационного исследования является комплекс общественных брачно-семейных отношений по законодательству Кыргызской Республики.

Предмет исследования нормы отечественного и зарубежного законодательства, регулирующих брачно-семейные отношения, правоприменительные акты уполномоченных государством органов, а также научная доктрина по вопросам исследования брачно-семейных отношений.

Цель исследования является комплексное научно-теоретическое исследование брачно-семейных отношений по законодательству Кыргызской Республики, а также проведение научного анализа текущего состояния законодательных актов Кыргызской Республики регулирующих правовое положение брачно-семейных отношений.

В методологию исследования вошел метод материалистической диалектики, как всеобщий метод познания. Материалистический аспект данного метода позволил рассмотреть изучаемые предметы и явления, такие как нормы и институты семейного права, брачно-семейные отношения, акты применения и реализации социальных процессов в сфере брачно-семейных отношений.

Полученные результаты и их новизна заключается в том, что диссертация представляет собой первое самостоятельное законченное комплексное научное исследование теоретических и практических аспектов регулирования брачно-семейных отношений в Кыргызской Республике.

Рекомендации по использованию. Разработанные диссертантом концептуальные положения в своей совокупности, могут быть использованы в дальнейших научных изысканиях, а также в практической деятельности законодательных и судебных органов.

Область применения: Результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе при чтении лекций и проведении семинарских занятий по курсам “Теория государства и права”, “Гражданское право”, “Семейное право”, “Медицинское право”, а также практикующими юристами при разработке нормативно-правовых актов и в их практической работе.

SUMMARY

of the dissertation of Osmonalieva Nazikgul Zhetigenovna on the topic: "Marriage and family relations under the legislation of the Kyrgyz Republic", submitted for the degree of Doctor of Law in the following specialties: 12.00.01-theory and history of law and the state; history of the teachings of law and the state and 12.00.03 – civil law; business law; family law; private international law.

Keywords: family law, marital and family relations, divorce, prenuptial agreement, spouses, children, illegitimate children, alimony, orphans and children left without parental care, adoption, custody, foster family.

The object of the dissertation research is a complex of public marriage and family relations under the legislation of the Kyrgyz Republic.

The subject of the study is the norms of domestic and foreign legislation regulating marital and family relations, law enforcement acts of state-authorized bodies, as well as scientific doctrine on the study of marital and family relations.

The purpose of the dissertation research is a comprehensive scientific and theoretical study of marital and family relations under the legislation of the Kyrgyz Republic, as well as conducting a scientific analysis of the current state of legislative acts of the Kyrgyz Republic regulating the legal status of marital and family relations.

The methodology of the research includes the method of materialistic dialectics as a universal method of cognition. The materialistic aspect of this method made it possible to consider the subjects and phenomena studied, such as norms and institutions of family law, marital and family relations, acts of application and implementation of social processes in the field of marital and family relations.

The scientific novelty lies in the fact that the dissertation is the first independent completed comprehensive scientific study of the theoretical and practical aspects of the regulation of marital and family relations in the Kyrgyz Republic.

The degree of use of the materials of the dissertation work. The conceptual provisions developed by the dissertation in their entirety can be used in further scientific research, as well as in the practical activities of legislative and judicial bodies.

Scope of application: The results of the research can be used in the educational process when giving lectures and conducting seminars on the courses "Theory of State and Law", "Civil Law", "Family Law", "Medical law", as well as by practicing lawyers in the development of normative legal acts and in their practical work.